

INTRODUCERE

Sunt momente în viața unui popor, când toate energiile par amorțite, activitatea productivă lăncezește, totul stă pe loc. E o stare care nu totdeauna e simptomul unei epuizări de energie, ci mai mult rezultatul unei indiferențe generale, unei nepăsări ce cuprinde sufletul poporului. Starea aceasta provoacă o stagnare în mersul său evolutiv. Energia poporului e însă latentă. E necesar ca în asemenea momente să apară oamenii, care prin intuiție au cuprins întreaga stare de lucruri, și-au dat seama de consecințele unei asemenea situații și caută să găsească resortul potrivit, prin care să restabilească circuitul energiei în sufletul poporului, să-l trezească la o nouă viață, în care forța lui să se manifeste activ, iar firul progresului să fie reluat cu hotărâre și entuziasm.

Poporul nostru, așezat în calea răutăților – cum spune cronicarul Ureche –, a trecut adesea prin asemenea momente în decursul dezvoltării sale și a avut norocul ca în momentele critice să se ridice din mijlocul său oameni luminați și plini de suflet, care să-l învioreze și să-i arate calea spre progres. Epoca eroică a rededeptării conștiinței naționale dela începutul sec. XIX, epoca unirii și epoca liberării și independenței politice și culturale, din ultimul sfert al aceluiaș secol – spre a nu aminti decât pe cele mai apropiate – sunt momente din viața poporului nostru, în care bărbații din fruntea lui, au știut să-i înalte sufletul până la însemnătatea vremurilor ce le trăia și să adâncească dâra progresului pe care trebuia să pășim mai repede, pentru a ne potrivit cu ritmul în care popoarele înaintate intraseră de mult. Asemenea oameni, prin sufletul mare de care au fost animați, prin ideile nobile ce le-au împrăștiat, sau prin voința nestrămutată de care au dat dovadă, în împlinirea nevoilor simțite de popor, devin eroi naționali. Și în activitatea și opera acestora, generațiile viitoare trebuie să găsească imbold, model și încredere, pentru a contribui la ridicarea morală – în cazul timpului nostru, la o regenerare morală – a mediului în care-și vor desfășura activitatea. Criza morală ce se manifestă în epoca de după război, prin neurmărirea cu perseverență a idealului înalt pus în serviciul binelui și propășirii generale, prin tendința spre o viață ușoară, fără efort, fără muncă, fără prestare de capacitate, printr'un materialism neobișnuit, această criză nu se poate înlătura, decât prin o reconfortare a sufletului generațiilor de zi și de mâine, astfel ca să fie în stare să lupte contra acestor tentații, să le învingă ca să asigure reușita luptei, ce trebuie dusă pentru generarea morală a societății noastre. E o problemă ce privește educația tinerimii și pentru desăvârșirea căreia mijloacele alese trebuiesc aplicate cu strictețe și continuitate, ca să se poată atinge scopul.

Pentru întărirea sufletului, pentru formarea acelu eroism moral ce trebuie să conducă în acțiunile sale noua generație, sunt potrivite și exemplele ce ni le dau, prin viața și activitatea lor, oamenii mari ai țării, care în munca desfășurată, pentru înălțarea neamului, au dat dovadă de eroism, de spirit de sacrificiu, pe care l-au pus în înfăptuirea ideilor mari ce i-au călăuzit. Carlyle găsește în cultul eroilor „p veșnică nădejde pentru cârmuirea lumii, pentru că fiecă om mare, fiecă om sincer, este în firea lui un fiu al rânduiei. El vine ca

să prefacă ceea ce era neorânduit, haotic, într'un lucru rânduit și regulat"¹. Aceasta se poate spune și despre oamenii mari ai unei națiuni, în cultul cărora ea trebuie să găsească nădejdea pentru viitor.

Pentru noi, cunoașterea figurilor reprezentative, ce au contribuit prin activitatea lor la propășirea neamului, se impune cu atât mai mult, cu cât puține popoare au trăit viața sbuciumată a poporului nostru, și azi, deși unit laolaltă, se găsește în situația de a avea oricând dovede de dușmănie în afară și înlăuntrul țării. Prin cunoașterea vieții și operei acestor fruntași ai neamului, contribuim la întărirea conștiinței solidarității noastre, cerută mai imperios acum, când unificarea sufletească a poporului e o preocupare de ordin național. În acest suflet trebuesc conturate, precizate și accentuate acele puncte luminoase ale conștiinței naționale.

„Nimic nu poate fi mai dăunător în calea nouă ce avem de dus, decât neconținută închinare către zeii altora. Rupem singuri legătura cu trecutul, căruia îi datorim existența și călcăm cu pași șovăitori spre întemeinirea vieții propriului neam.

„Abea ieșit la zări mai luminoase de libertate și de viață proprie, trebuie să pornească la izbânda viitorului și prin încrederea în forțele celor ce-l compun. Nesocotind ce-i al nostru, micșorându-i valoarea, ne clătinăm pe drumurile tăiate de alții, schimbându-le după bătaia vântului”².

Scoaterea în relief a figurilor naționale nu trebuie să se facă numai ca un adânc semn de pietate, ci și de prețuirea culturii și mai ales pentru îndemnul educativ al altor energii ce vor contribui la progresul țării. Necunoscând trecutul nu valorificăm prezentul și nu putem proiecta sigur în viitor. Și în acest caz coeziunea națiunii e slabă. „Națiunea nu este decât conștiința solidarității acelor care se simt legați prin trecut și aspirațiile către viitor”³. Din acest punct de vedere rolul școlii trebuie să fie și acela de a sădi în sufletul generației încrederea în forțele neamului, pregătind-o pentru acel „ideal care să dea națiunii prestigiul unei personalități între națiunile lumii”⁴.

Această încredere se capătă și cercetând operele și activitatea exponenților energiei naționale.

Ori viața și opera realizată de Spiru Haret, ne îndreptățește să-l considerăm ca un exponent al acestei energii în dezvoltarea noastră culturală, și cercetarea ei din considerațiunile de mai sus, e îndreptățită.

Învățământul românesc până la războiul din 1916 trece prin o fază de înfiripare, cam lungă și greoaie, și prin o fază de organizare temeinică.

Faza de organizare e datorită în mare parte activității lui Spiru Haret. Ea marchează o perioadă glorioasă a învățământului nostru, prin spiritul ce-i stă la bază și prin rezultatele obținute, în progresul cultural și economic al poporului.

Este epoca lui Haret, de care vorbesc cu admirație toți cei care au trăit-o și au cunoscut-o.

¹ Eroii pag. 275. Thomas Carlyle trad. C. Antoniad 1922

² I. Simionescu „Oameni aleși” vol. II, pag. 9

³ P. Andrei. Probleme de sociologie, pag. 122

⁴ I. Gabrea. Naționalismul creiator, pag. 33

Și importanța acestei epoci, ce cuprinde activitatea desfășurată de marele ministru Spiru Haret – cum îl numește d-l prof. Iorga¹ – trebuie relevată, cu atât mai mult, cu cât problemele ce s'au pus în timpul lui Haret, se pun și astăzi în ceea ce privește ridicarea culturală a poporului. Nimeni însă n'a pus ca el atât suflet și atâta hotărâre în realizarea acestor probleme.

El a văzut clar principiile fundamentale ce trebuie să stea la baza școlii, a înțeles bine care-i scopul ei și a căutat ca aceste principii să le armonizeze cu realitățile, fixând astfel idealul către care trebuie să tindă dezvoltarea neamului – ridicarea culturală, economică și politică a poporului.

El l-a dorit conștient de trecutul și menirea sa, independent în manifestările sale și cu prestigiu în mijlocul națiunilor. E partea cea mai frumoasă și mai înaltă din concepția sa și care-l pune alături de Gh. Lazăr și Kogălniceanu.

Studiul ce-l fac asupra operei lui Spiru Haret îl restrâng însă în cadrul titlului, mărginindu-mă a scoate în evidență mai mult activitatea sa școlară, din care voi desprinde principiile pedagogice ce l-au călăuzit la reforma școlară și spiritul modern ce-l pune la baza învățământului românesc. În prima parte voi prezenta viața și activitatea lui științifică, din care se desprinde o energie, o voință perseverentă și o linie de conduită ce-l fac pe Haret să fie socotit exemplu de virtute.

Înainte de a cerceta gândirea sa pedagogică și opera școlară, pentru a-i înțelege însemnătatea, găsesc necesar de a o încadra în atmosfera timpului. De aceea în partea a doua a lucrării fac pe scurt o caracterizare a mișcării pedagogice din secolul XIX și o expunere a stării învățământului înainte de epoca lui Haret.

Prezentată astfel, opera și concepția lui Haret, de care ne ocupăm în partea treia a lucrării, se armonizează complet cu gândirea pedagogică a timpului și nevoile simțite de starea reală din țara noastră. În partea patra a lucrării cercetez felul cum a soluționat Haret problema, care și azi de actualitate și din care el își făurise un ideal, problema ridicării culturale, economice și politice a poporului român. În încheiere scot în evidență valoarea de ordin național a operei sale, reflexul gândirii lui în reformele școlare actuale și superioritatea ei, prin faptul că-și găsește continuatori printre cei mai de seamă pedagogi.

¹ N. Iorga. Istoria învățământului românesc, pag. 329

PARTEA I

I. Viața lui Spiru Haret

Spiru Haret s'a născut în Iași la 15 Februarie 1851, din părinți a căror poziție socială nu-l așeza printre acei favorizați de soartă, – tatăl său a fost notar. Învățământul primar îl începe la Dorohoiu. La 1860, 28 Aprilie se înscrie în cl. II, la școala primară din Sărărie–Iași, de sub direcția lui Toma Săvescu, care a avut fericirea să-și vadă elevul urcând toate treptele sociale și durerea să-l însoțească spre locul de veci. La această școală urmează clasa III-a și jumătate din clasa IV-a, pe care o termină la București, unde fu silit să se mute. Încă din primele clase arăta aplicațiuni serioase la învățătură.

„Copilul Spiru Haret – scrie bătrânul Săvescu cu prilejul sărbătoririi a 60 de ani din viața lui Haret – ajuns elev în cl. II-a semestrul al II-lea, desvălui de la început talent mare și aplicațiune serioasă la învățătura tuturor obiectelor clasei; urmând așa fel în anii următori, până la semestrul al doilea din cl. IV obținu la toate obiectele examinate și la conduită nota generală de emitent. În ce privește caracterul, copilul era serios, dar blând la fire; retras de copiii gălcevitori și stând la sfat cu cei buni; liniștit și tăcut în bancă; prompt și decisiv, rar și lămurit de răspunsul când era întrebat din obiectele clasei”¹.

Absolvind cursul primar la o școală din București, în toamna anului 1862 intră în liceul Sf. Sava ca intern. Același elev, tăcut și retras dar muncitor, se menținu și în liceu, unde la lumânarea de seu „în niște încăperi clădite la întâmplare, unele într'o stare de infecție de nedescris”, trebuia să se chinuiască să copieze dictatul profesorilor.

Viața de liceu și-a povestit-o singur, într'un articol intitulat: „*Amintiri din viața de școală*”, publicat în „*Gazeta matematică*”. Epoca în care Haret își face liceul – constată un biograf al său² – e un timp în care profesorii, deși nu toți bine pregătiți, aveau dragoste de școală. Unii rămași vestiți prin vasta lor cultură, alții ignoranți cu totul. Totuși elevii au profitat și dela cei buni cât și dela cei slabi, la care erau nevoiți să deslege singuri demonstrațiile din cărțile streine. Astfel au câștigat cei sânguitori inițiativa și dragostea de a studia singuri și de a găsi calea bună în înțelegerea lucrurilor. „Ca rezultat practic mai imediat – spune Haret în aceleași amintiri – mi-a rămas din anii aceia cursul de algebră și cel de trigonometrie, redijate. Pe cel de-al doilea l-am imprimat în 1873, cu oarecare îmbunătățiri și servă încă și azi ca text de școală. Ceeace a mai rezultat în special pentru mine a fost că în timpul acela m'am hotărât să urmez studiul matematicilor. E adevărat că gustul pentru studiile științifice, mi-l deșteptase mai înainte, încă de pe când eram în cl. III-a, lectura unor articole din revista „*Isis sau Natura*”, pe care o publica Dr. Barasch. Mai ales unele capitole, despre lună și locuitorii ei, îmi înflăcăraseră mintea până într'atât, încât petreceam noaptea ceasuri întregi, cu ochii la stele, căutând să ghicesc ceeace rudimentara mea știință astronomică nu putea să-mi dea. Un camarad îmi procură un mic tratat de astronomie de Quetelet. Dar neștiind franțuzește, am muncit un an în tot cursul

¹ Din vol. Omagial pag. 1

² G. Țițeica „Din viața și activitatea lui S. Haret”. Analele Academiei Române, 1914

clasei IV, ca să-l traduc cu dicționarul lui Codrescu, pe care tocmai atunci îl căpătasem la premiu. Traducția aceea a fost imprimată mai târziu de societatea „Junimea” din Iași”¹.

Iată dar semne încă din epoca adolescenței, de voință, dragoste de știință și preocupare de alte probleme, calități ce l-au făcut mai târziu omul de știință și omul școlii.

Terminând liceul la 1869, se înscrie la Universitatea din București, secția fizico-matematici. În urma unui concurs, ocupă catedra de matematică dela Seminarul Central, după primul an de facultate. Numirea aceasta îl scoate din nevoi – după mărturisirea lui – fără să-l împiedice de a-și da examenele la timp. Diploma de licență și-a luat-o în anul 1872. În 1874, după stăruința lui T. Maiorescu – ministrul Instrucțiunii de pe atunci – se declară vacantă o bursă pentru studiul matematicilor în străinătate, pe care Haret o ocupă prin concurs. Și astfel plecând la Paris, i se realizează dorința ce de mult îl frământa.

Aci, cu toată licența lui luată cu bile albe, își dă seama de marile lipsuri ce le avea în cunoștințele matematice. „Erau părți întregi de materie – spune el – pe care nu le cunoșteam și mai ales îmi lipsea deprinderea rezolvării de probleme”.

Înzestrat însă cu ce-i trebuia: inteligență, voință și curiozitate științifică, trece repede peste aceste greutăți și-și ia din nou licența în matematici, în 1875. După un an își luă și licența în științele fizice. Era liber să se avânte în orice direcție. El avea însă în mintea lui, încă de mult, probleme ce-l preocupau. Își alege o problemă de Matematică Cerească, pentru care un an îi fu deajuns să facă o recunoaștere preliminară, pentru a-și da seama de întinderea și greutatea ei și să caute mijloacele de a o ataca.

În țară se petreceau evenimente istorice însemnate. Războiul se declarase. Ministrul de atunci al Instrucțiunii Publice, G. Chițu, printr’o telegramă liniștește pe Haret și-l lasă să-și termine lucrarea pe care el voia s’o părăsească, ca să vie în țară să-și facă datoria către patrie. Și astfel în ziua de 18/30 Ianuarie 1878 când la San Ștefano se semnau preliminările păcii ce da independența României, Haret își susține teza de doctorat, care avea titlul: „*Sur l’invariabilité des grand axes des orbites planétaires*”. Lucrarea a fost primită cu elogii de juriu și ca un eveniment de lumea științifică *Bulletin es sciences mathématiques*, jurnalul oficial de recenzii din Franța, publică o dare de seamă asupra lucrării, apreciind studiul complet al chestiunii tratate. Revistele și ziarele din țară, anunță evenimentul cu bucurie lectorilor, publicând extrase din referatul elogios al juriului, sau impresiile martorilor care luaseră parte la examenul primului rând, doctor în matematici la Paris. „Ministerul Instrucțiunii primește, din partea decanului facultății de științe din Paris, o adresă, în care face elogii tânărului matematician și felicită România că produce și posedă asemenea talente”².

Întors în țară, Haret este numit pe ziua de 1 Aprilie 1878 suplinitor la catedra de mecanică dela facultatea de științe din București, pe care la 2 Octombrie în același an, o ocupă cu titlul provizoriu, în urma unui concurs. A mai funcționat ca profesor la școala de Artilerie și Geniu (1881–1886) și la școala de Poduri și Șosele (1882–1910).

¹ Citat din G. Țițeica. Din viața și activit. Lui S. Haret. Discurs de recepție Mai 1914, pag. 10

² Vol. Omagial pag. 15 T. Lalescu

„Ca profesor era model. Prelegerile lui erau de o precizie și claritate măiestrită”¹. Prin punctualitatea cu care-și ținea cursurile, prin expunerea atractivă, avea o înrâurire educativă asupra auditorilor.

Haret a înțeles că profesorul nu trebuie să fie numai savantul ci și educatorul, omul care să sădească în elevii săi simțul datoriei îndeplinită cu toată strictețea.

„Nu învățăm numai prin vorbe – a scris Fichte – ci mai ales prin exemplul nostru; oricine trăiește în societate, trebuie să-i deie exemple bune, pentru că puterea exemplului vine din purtarea noastră în societate. Mai ales un savant, cum poate să ajungă drept model, cum poate cere ca alții să-i urmeze lecțiunile, când ele sunt contrazise în fața tuturor de faptele sale.

Sub acest raport privit, savantul, trebuie să fie omul cel mai desăvârșit al vremii sale; el trebuie să arate cel mai înalt grad de dezvoltare morală atinsă până la el”².

Din acest punct de vedere Haret n’a lăsat nimic de dorit. Atitudinea lui ca om, profesor și ministru a lăsat o înrâurire neștersă celor ce l-au cunoscut. „Într-o țară unde așa de puțini muncesc, unde mai toată lumea dă năvală la o îmbogățire în stil american – și cu mijloace americane – unde respectul de lege și de dreptate se cere numai de la adversar, unde fiecare bate cât mai tare toba în jurul lui, el a fost o pildă vie de muncă, de cinste și de legalitate ca și de modestie. În ziua de 20 Decembrie 1904 guvernul liberal, din care făcea parte, demisionează. A doua zi, 21 Decembrie, la ora 8 dim. Furnicarul de studenți care umpleau cu mulțimea și gălăgia lor coridorul de sus al Universității, văzură pe ministrul de eri pășind modest cu niște caete la subsuoară, spre sala No.IX. Tinerimea se dete, ca din instinct, la o parte, se croi de îndată prin mulțime o pârtie largă, par’că ar fi trebuit să treacă un cortegiu întreg și timp de câteva clipe se făcu o tăcere absolută, până ce Haret intră în sală și închise ușa în urma lui. Scena aceasta n’a vor uita niciodată aceia care au avut norocul să fie martori la dânsa”³.

La 1882 fu numit membru în consiliul permanent, începând astfel să ia contact cu organizația școlară. O cunoaște însă mai bine în toate lacunele și scăderile ei, când funcționează ca Inspector General (1883–1885).

Starea rea a învățământului pe care o constată în inspecțiile ce le face, îl hotărăște să lupte pentru îndreptare. Și primul rezultat al cercetării în această direcție, către care se îndreaptă de acum activitatea sa, este „*Raportul general asupra învățământului prezentat ministrului Instrucțiunii în anul 1884*”, în care face o critică severă și obiectivă întregului învățământ.

Recunoscut ca bun profesor și om de știință, dovedind și o largă înțelegere a problemelor de învățământ, fu numit în 1885 secretar general al Ministerului Instrucțiunii, sub ministeriatul lui D. Sturdza. În 1892, fu ales membru activ al Academiei Române, al cărui membru corespondent era încă dela 1879.

¹ I. Simionescu. Spiru C. Haret. Cunoștinți folositoare No. 22, pag. 7

² I. Simionescu: citat din „Spiru Haret”, pag. 8

³ N. Pandele cuv. înainte la trad. Educația voinții. Payot, pag. 16

Contactul cu viața școlii și cu viața socială a țării, îi pune în față noi probleme de rezolvat. În 1879 ajunge ministrul Instrucțiunii Publice, în fruntea căruia a revenit de multe ori și în care timp își desăvârșește opera de organizare școlară și de ridicare a poporului.

A fost ministru între 1879-99, când face legea învățământului secundar (1898) și a învățământului profesional (1899). Revine a doua oară între 1901-904 când trebuie să-și refacă legile modificate de înlocuitorul său, și apoi, pentru ultima dată, între 1907-910. Ca ministru nu se mulțumește numai la activitatea de legiferare, ci zi de zi încurajează, îndeamnă și conduce activitatea școlară și extrașcolară a învățătorilor, a căror muncă rodnică o pune în serviciul ridicării țărănimii.

„Concepția mea despre rolul unui ministru este alta, spune el. Eu cred că meritul pe care trebuie să se silească el să-l aibă, este ca să cunoască și să înțeleagă trebuințele țării, să descopere sau să formeze instrumentele cu care să lucreze, să îndrepteze, să desvolte sau să determine curente cele sănătoase, să cunoască, să utilizeze și să pună în lumină inițiativele particulare, să închege gândirile și aspirațiunile generale, să fie centru unde să se întâlnească și să se fecundeze ideile”¹. Acestea au fost gândurile ce l-au condus în viața plină de muncă închinată școlii și țărănimii.

Constatând mai întâiu desorganizarea învățământului și apoi starea mizeră a păturii de jos, își formează un crez al vieții, din ideea ce o urmărește apoi: transformarea școlii pe care o pune în serviciul națiunii și mai ales la îndemâna poporului de jos, în care el vede izvorul de energie ce trebuie să întreție viața și progresul națiunii. În această muncă își alege colaboratori din oamenii ce l-au înțeles, convinși, ca și el, de scopul înalt ce se urmărește. Deși în aparență arăta o fire închisă, rece, ascundea totuși un suflet bun și credincios, când se convingea că a găsit cine să-l înțeleagă. Cu energia sufletului său cald, cu îndemnul prietenos, cu o scrisoare, cu o vorbă de nădejde, cu atâtea mijloace isbutește el să însuflețească până la entusiasm și abnegație, pe acei, cari până la el erau desconsiderați și suspectați. Din ei, din învățători și preoți, își face acea falangă de misionari, care a înviorat sufletul poporului și l-a trezit la o viață nouă. Le-a insuflat dragoste de muncă și de sacrificiu, pentru că tot ce hotăra el pornea din suflet și se adresa sufletului. Ori de câte ori vorbește sau scrie despre învățători, are numai cuvinte de laudă și le arată o mare încredere. Iar actul de recunoștință ce-l face către fostul său învățător – pensionarul Săvescu – al cărui bust îl așază în noul local de școală din Sărărie, ce-l inaugurează la 21 Noembrie 1898, ca ministru, se răsfrânge și asupra întregului corp învățătoresc.

Cerea dela toți muncă, fiindcă el însuși era un exemplu, prin munca și perseverența sa. „Își împărțea ziua aproape cronometric. Sculat de dimineață, ziua îi era plină, lucra până noaptea târziu. Petiția necunoscutului îndepărtat nu o arunca drept un petic de hârtie fără valoare.

Își dădea seama prea bine că cuprindea durerea, nădejdea, în dreptate, a aceluia care a îndreptat-o acolo, unde socotea că e suprema judecată”².

¹ Spiru Haret. Rev. Gen. a învăț 1906, pag. 497

² I. Simionescu. Oameni aleși, vol. II, pag. 116

Era hotărât în rezoluții și ferm în executarea lor. Cu un „da” al lui, erai sigur că dreptatea va birui. „Deși cultul ce- avea pentru adevăr și dreptate l-a făcut adeseori să pară sever, totuși el a iertat multe.

Răsplătind ingratitudea prin mărinimie și răutatea prin bunătate, el era adânc convins, că nu prin ură, ci prin iubire se pot preface oamenii, că schimbările sociale să se prefacă clădind un dărâmând”¹. Sufletul său era încălzit de sentimentul iubirii, al dragostei pentru popor, pentru cei mici, pentru cei necăjiți și asupriți. „Succesul – spune el – se datorește perseverenței pe calea deja apucată. Dar sunt două feluri de a lucra în viață: prin *dragoste* și prin *ură*. Se poate ca doi oameni să urmărească aceeași țintă, dar unul să urmeze prima cale și celălalt pe a doua. Unul zice de pildă, iubesc poporul și lucrez spre binele lui. Altul zice, urăsc vrășmașii poporului și lucrez pentru distrugerea lor. S’ar părea că amândoi fac același drum, că merg către aceeași țintă. Și cu toate acestea ce mare deosebire este între unul și altul. Niciodată acel al cărui mobil sub o formă sau alta, este ura, nu va avea puterea de acțiune a aceluia al cărui mobil este dragostea”². Călăuzit de acest sentiment, nu mai e pentru nimeni o taină felul cum a știut să trezească atâtea energii, să înlătore șgura de cenușă sub care se ascundea scânteia idealistă și să o pună în slujba unei mai idei, ridicarea poporului.

Cu spiritul de observație al omului de știință, cu claritatea sociologului în cunoașterea realității, găsește cauzele dezarmoniei sociale, pe care în broșura „Chestia țărănească” (1905), le expune cu toată convingerea și fără nici un interes lăaturalnic. Și dacă s’ar fi ținut seama de acestea, evenimentele din 1907 ar fi fost înlăturate. El pe prevăzuse. Erau puțini însă convinși de necesitatea acelor măsuri și erau atâția care nu le înțelegeau acelor măsuri și erau atâția care nu le înțelegeau și care ar fi putut contribui la realizarea lor. În schimb a fost atacat, a fost acuzat că el și oamenii lui, au fost acei cari au contribuit la agitarea spiritelor Nu s’a apărât însă de nici o învinuire. „Nu tăgăduesc nimic, nu reneg nimic din ce am scris, din tot ce am vorbit, din tot ce am făcut” – declară el în ședința Camerei dela 4 Decembrie 1909, când înfruntă toate atacurile cu un curaj civic, neobișnuit. A apărât însă pe cei care nu se puteau apăra singuri. Raportul ce-l adresează M.S. Regelui, asupra acțiunii învățătorilor și preoților în răscoalele țărănești din 1907, prin care propune recompensei regale 59 preoți și 74 învățători, este elocvent.

Toată viața i-a fost o luptă grea și nu fără istovire, pentru un om credincios și hotărât de a învinge:

„O boală ce nu iartă se încuibase în trup. N’avea vreme s’o combată, căci ființa lui se pierdeă față de suferințele îndelungate ale mulțimii”³.

În 1911 se retrage din profesorat, sărbătorit de cei care l-au înconjurat în timpul muncii și care drept omagiu îi oferă un volum, în care se proslăvește întreaga sa operă. Un an după aceea, la 17 Decembrie 1912, o veste tristă se răspândește în toată țara: Haret, omul școalei, părintele țărănimii, nu mai eră. Plâns de colegi, de prieteni și colaboratori, de învățătorimea întreagă, se duse în

¹ G. Adamescu, Rev. Generală a învăț. No. 5-6, 1912-13 (În memoria lui)

² Spiru Haret. Rev. Generală a învă. n. 6, 1912

³ I. Simionescu. Oameni aleși, pag. 120

lumea dreptilor, cel care în viața lui purtase „în fundul inimei sale școala, biserica și soarta țărăniei”. Meritele lui au fost recunoscute de toți, chiar și de adversarii săi, căci „în viața lui a fost curat, cinstit în cariera politică și a urmat cu încredere idealul format din nevoile unui popor, către care a mers fanatic”⁴.

Cei care au simțit mai dureros plecarea din mijlocul lor, au fost învățătorii, Prin glasul d-lui I. Mihalache, pe atunci învățător la Topoloveni, învățătorimea română aduce strigătul de durere în fața pânzelor cernite ce acopereau trupul neînsuflețit al aceluia care o viață întreagă îl însuflețise:

„Doamne al Țăriilor, dă tărie glasului meu să pot plânge dureros ce încearcă sufletul a șese mii învățători ai țării, acum când părintele lor îi părăsește și să poată plânge durerea a milioane de țărani, în momentul în care, cel mai mare iubitor al lor dela Cuza și Kogălniceanu, îi lasă”¹.

II. Activitatea științifică

Încă de pe băncile liceului, Haret arătase aplicațiuni pentru studiul științelor. Cursul de algebră și trigonometrie, precum și traducerea manualului de astronomie al lui Quetelet, sunt rezultate ale acestor preocupări.

Licențiat al facultății de științe din București și al celei din Paris, isbutește, în 2 ani, să-și prepare teza de doctorat, atacând o problemă de care era legat numele lui Laplace, Lagrange și Poisson. Lucrarea de doctorat de intitulă: „*Sur l'invariabilité des grand axes des orbites planétaires*”. E o problemă din domeniul Mecanicii Cerești, pe care el o tratează du succes.

Keppler stabilise că planetele descriu elipse după anumite legi, în mișcarea lor, în jurul soarelui. Newton reia legile lui Keppler și stabilește că soarele atrage fiecare planetă proporțional cu masa lui și a planetei și invers proporțional cu patratul distanțelor între ele. Din aceasta el face legea atracțiunii universale, pe baza căreia ia naștere o nouă știință, Mecanica Cerească.

Potrivit legii lui Newton, în mecanismul sistemului planetar, când se calculează mișcarea unei planete, trebuie să se țină seamă și de atracția celorlalte planete, ce o exercită asupra acesteia și care provoacă diferite turburări.

Considerând că masa soarelui este destul de mare, în raport cu masa planetelor, se pot lăsa la o parte aceste turburări, pentru un interval de timp.

Atracția solară este precumpănitoare și cu aproximație se poate considera că fiecare planetă în mișcare ei descrie o elipsă după legile lui Keppler.

Se pune însă întrebarea: dacă turburările acestea, mici pentru un interval de timp, nu se adună și, într'un viitor depărtat, planetele să se depărteze în spațiu sau să se apropie de soare, contopindu-se cu el. Este aici problema stabilității sistemului planetar, care a preocupat pe toți astronomii mari. Laplace a arătat că dacă axa cea mare a elipsei, ce o descrie planeta, este neschimbată, sau crește și descrește alternativ, stabilitatea e asigurată. Și cum masele planetelor sunt foarte mici față de masa soarelui, Laplace, ca și Lagrange, lăsând la o parte patratul maselor, au demonstrat că axele mari sunt invariabile. La 1808 Poisson, matematician francez, demonstrează că axele sunt invariabile și dacă se ține

⁴ Dr. C. Istrate. Rev. gen. a învă. n. 5-6, 1912 – 13

¹ Rev. gen. a învăț. No. 5-6

seama de patratul maselor, Mathieu, un alt matematician francez, la 1875 crezi că a reușit să demonstreze că, și când se ține seama de cubul maselor, axele sunt invariabile. De aci pleacă problema ce o cercetează Haret. Reluând demonstrațiile de până acum, el arată că afirmația lui Mathieu este inexactă și ajunge la concluzia că: „invariabilitatea axelor mari nu există decât pentru prima și a doua putere a maselor”. Succesul lui Haret a fost mare. Juriul îl elogiază, gazetele de specialitate se ocupă de lucrarea sa și, după șapte ani, e retipărită în Memoriile Observatorului din Paris. Ea arată o însușire specială a minții sale, dorul de a privi problemele mari în față și de a găsi calea pe care aceste probleme pot fi atacate mai ușor¹.

Cu tot succesul obținut teza lui e citată de Poincaré și în enciclopedii științifice etc.), Haret s'a oprit în loc. Știința aceasta în momentul când își lua el doctoratul, trecea printr'o criză. Instrumentele analitice, perfecționate, nu erau la îndemâna oricui. De ele se servește cel dintâi Poincaré, câțiva ani după teza lui Haret. Aceste instrumente Haret nu le putea avea.

Întors în țară, omului de știință i se pun alte probleme, pentru rezolvarea cărora se cerea aceiași pătrundere, aceiași hotărâre, și care poate i s'au părut lui mai de folos pentru neamul său, decât un renume în domeniul științei pe care, totuși, și-l asigurase. Academia ținu să-l răsplătească, și-l alese membru corespondent în anul 1897. „Îndată după această alegere – scrie d-l Prof. I. Bianu – a început a corespunde, făcând o serie de comunicări despre deosebite chestiuni științifice; a făcut rapoarte despre lucrările altora, prezentate Academiei; a prezentat lucrări ale sale originale, dintre care un tratat despre „Accelerarea seculară a mișcării medii a lunii”².

Dela 1892, devenit membru activ, continuă aceeași activitate contribuind cu mai multe lucrări, din care se citează:

- Legea ariilor în mișcarea sistemelor materiale;
- Contribuțiuni la studiul experimental al mișcării apei în canalele descoperite și la constituțiunea intimă a fluidelor;
- Pata cea mai roșie de pe planeta Jupiter;
- Despre mecanica socială;
- Un studiu asupra lui Poincaré;
- Observațiuni asupra inteligenței animalelor (V. R. 1912).

Activitatea mai intensă însă o depune pe terenul școlar. La 1897 publică o broșură intitulată: „*Chestiuni de învățământ*”, în care se ocupă de diferite probleme școlare privitoare la profesori, stabilitate, bacalaureat etc. Sunt aceleași idei pe care le expusese cu 13 ani mai înainte, în Raportul din 1884, în care toate problemele școlare sunt soluționate după principii pedagogice și care evidențiază pregătirea sa în această direcție.

La 1905 întemeiază *Revista generală a învățământului*, în care publică diferite articole privitoare la școală și învățători. Pentru a restabili adevărul în fața unor atacuri, arată în broșura *Pagini de istorie*, tot ce s'a făcut pentru corpul didactic și școală dela 1884. Răspunde și el problemei țărănești prin măsurile ce cred că trebuiesc luate și pe care le expune în „Chestia țărănească”. În activitatea

¹ Gh. Țițeica op.citat

² Vol. omagial

lui variată a fost și autor de cărți didactice, tipărind două manuale, unul de aritmetică elementară pentru curs primar și altul de aritmetică practică pentru cursul secundar. În 1903 întocmește raportul către M.S. Regele, în care sunt expuse toate principiile ce l-au călăuzit în reforma și îndrumarea ce o dă învățământului: E o operă de mare importanță, care alături de raportul dela 1884, sintetizează ideile sale pedagogice. Despre cel dela 1903, G.M. Ferrari, profesor de filosofie și pedagogie la universitatea din Roma, primindu-l, în scrisoarea de mulțumire ce o adresează directorului Rev. gen. a învăț. (S. Haret), spune între altele: „Este în adevăr, o mare operă care dovedește în modul cel mai obiectiv, curajul viril, înțelepciunea liniștită, energia statornică nu care v’ăți aplicat și vă aplicați a rezolvi vasta și greua problemă a școlii, care fără îndoială este una din cele mai importante pentru viața și desvoltarea unei țări civilizate”¹.

Spiritul său de observație și de cercetare îndreptat asupra legilor mecanice cerești, se îndreaptă acum asupra societății, în mișcarea căreia încearcă să stabilească legi conducătoare și pe care le expune în studiul său *Mécanique sociale* publicat în limba franceză, 1910. Ce l-a îndemnat să facă acest studiu ne spune în partea introductivă. „Fenomenele sociale au fost în toate timpurile obiectul studiilor profunde și variate, dar ele nu au condus decât foarte rar la rezultate generale”. De aceea își propune el de a expune o metodă care să permită, pe cât se poate, introducerea în studiul chestiunilor sociale, a raționamentului riguros ce dă așa de bune rezultate în științele exacte. Metoda constă în aceea că anumite principii ce stau la baza Mecanicii raționale, pot, în oarecare măsură, să fie stabilite și pentru fenomenele sociale. De fapt o aplicare completă a acestor principii nu se poate face. Cauzele care determină echilibrul și mișcarea sunt cu mult mai numeroase în sociologie decât în mecanică, iar studiul modului în care acționează aceste cauze nu-i așa de avansat în sociologie ca în mecanică.

Totuși metoda va permite stabilirea unor rezultate importante. De aci speranța lui că studiul va contribui în oarecare măsură la înaintarea științei sociale, prin instrumentul ce-i pune la dispoziție și prin care crede că se va aduce mai multă ordine și un sistem mai bine definit în studiile viitoare.

Al doilea motiv ce-l determină la publicarea acestei lucrări, e speranța ce o are că această lucrare, ieșită din experiență și observații îndelungate, va răspunde unei necesități pe care o simt cei care sunt chemați să se ocupe cu afacerile publice. „Nu e un singur om de stat – spune el – demn de acest nume, care să nu se lovească de insuficiența mijloacelor de care dispune, pentru a rezolva dificultățile ce apar la fiecare pas, în viața popoarelor. Aceste dificultăți vin în primul rând din chiar complexitatea problemelor ce se pun, din marele număr de elemente ce le constitue și din ignoranța, aproape completă, în care se află, asupra legilor care, fără îndoială, conduc fenomenele sociale. Această ignoranță este cauza ce face, foarte adeseori, ca chiar oamenii de stat cei mai iluștri, să fie constrânși a conta mai mult pe șanse și neprevăzut, decât pe propria lor știință. Ignoranța aceasta e cauza care face să apară acea mulțime de oameni plini de încredere în sine și care au gata totdeauna soluțiile pentru problemele

¹ Rev.gen.a învăț. No. 7, 1905

cele mai arzătoare. Și în mijlocul acestor dificultăți, împiedicat de a studia liniștit problemele ce este chemat să le rezolve, hârțuit de toate părțile, în lupta contra erorii și minciunii, omul de stat este obligat să-și îndeplinească datoria, plină de atâtea responsabilități. Și astfel iată că ceea ce unii numesc politică, nu este adesea decât o țesătură de expediente, de mici finețe, de mici intrigi, mici infamii – ele nu sunt întotdeauna așa de mici – în loc de a fi ceea ce trebuie să fie: *o știință foarte grea, dar clădită pe baze sigure și solide*¹.

Două fapte scoatem în evidență aci:

I. Haret crede în existența unei științe a sociologiei, căreia încearcă să-i pună la îndemână o metodă.

Prin aceasta el face parte din grupa sociologilor optimiști, unde îl așază d-l prof. P. Andrei².

Iar după felul cum caută să explice structura și forma societății, îl pune între cei cu concepția fizico-mecanicistă.

II. Haret consideră că e necesar pentru omul de stat să cunoască realitatea socială și legile de dezvoltare, pentru ca să poată face față diferitelor probleme ce i se pun. În activitatea lui să fie condus de principii sigure, bazate pe știința politicii și a sociologiei.

Principiul dela care pornește el în constituirea Mecanicii sociale este acesta: Societatea prezintă în evoluția ei, o continuă mișcare. Sociologia este prin esență, studiul societății, deci un studiu de mișcare. Cu mișcarea însă se ocupă mecanica raționată. Iată dar posibilitatea de a introduce în această știință legile și abstracțiile mecanicii raționate. Pornind dela acest principiu, face o analiză a axiomelor din mecanica raționată, pe care caută să le aplice și asupra problemelor sociale. Și în fenomenele sociale se prezintă o dependență între unele și altele – funcții și variabile – cum se numesc în mecanică raționată – care pot fi reprezentate, ca și acesta, prin curbe și grafice. Un corp material, în mecanică e redus la un punct, care poate fi în repaus sau mișcare, asupra căruia poate lucra o forță ce-l mișcă într'o direcție și cu o anumită intensitate. Orice forță poate fi reprezentată printr'un vector, adică o dreaptă delimitată în lungime, direcție și sens. Mai multe puncte materiale legate între ele, exercitând unul asupra altuia o acțiune, formează un sistem material. În societate, punctul este individul. Reunirea mai multor indivizi supuși la acțiuni reciproce și împreună la acțiuni exterioare, formează un corp social, sau societatea. Individul sau societatea, evoluează, într'un complex de condițiuni variabile, care totuși se pot reduce, la trei grupe: de natură *economică, intelectuală și morală*. Ne putem da seama de situația unui individ, sau a unei societăți, într'un moment dat, definindu-i starea prin cele trei mărimi ce reprezintă: starea economică, intelectuală și morală. Acestea sunt cele trei coordonate ale spațiului social, în raport cu care putem ști dacă un individ sau un corp social face un progres în evoluția sa. Tot așa, prin analogie, cercetează statica socială, în ce privește repausul și echilibrul, și dinamica socială, cu privire la principiul inerției, al mișcării relative etc.

¹ Spiru Haret. Mecanică socială, pag. 6

² P. Andrei. Probleme de sociologie, p. 39

Sunt demne de remarcat considerațiunile asupra ciocnirilor sociale. Orice ciocnire produce totdeauna în masa socială o pierdere de forță vie. „Ori forța vie, sau energia este singura și adevărata bogăție a întregii societăți. Ea reprezintă forța de expansiune și de progres în direcția economică, intelectuală și morală, precum și puterea de rezistență contra pericolului. Diminuarea cantității de energie, sub orice formă ar fi, reprezintă pentru societate o sărăcire și o slăbire”¹.

Deaceea datoria omului de stat este să cunoască cauzele care ar putea provoca asemenea ciocniri, să le studieze și să le previe. Acest sfat pe care îl dă omului de stat, Harel l-a urmat însuși. Cunoscând starea socială dela noi, el prevăzuse cauzele care aveau să determine ciocnirea din 1907 și deaceea arătase și măsurile ce trebuiau luate mai din timp.

Sunt, în acest studiu, considerațiuni care pot fi oricând de actualitate și care arată larga înțelegere despre rolul ce trebuia să-l aibă omul politic. Astfel în ce privește legile, spune: „Principiul fundamental al oricărei legi, trebuie să fie acela de a tinde să realizeze cel mai mare bine social pentru membrii societății. Iar binele social pentru individ constă în conservarea și creșterea, pe cât e posibil, a averii sale economice, intelectuale și morale. O lege ideală va fi aceea care determină o mișcare de translație corpului social întreg, în sensul pozitiv al celor trei coordonate, astfel ca toți membrii societății să aibă parte egală de binefacerea legii”².

O lege poate îmbrățișa toate aceste domenii sau pe fiecare în parte, totul e ca să realizeze tot ce se poate realiza. Dar fiindcă legiuitorului i se prezintă în față diferite interese, și cum cei interesați nu cercetează faptul mai niciodată obiectiv, el are greaua sarcină să înlătore pe cât se poate, antagonismul lor. Situația lui e mai dificilă, când o lege merge chiar contra definițiunii ei, impunând o diminuare a situației unei părți din corpul social. Această împrejurare e posibilă și Haret o evidențiază prin două exemple care sunt destul de elocvente. „Să presupunem că o clasă restrânsă de cetățeni a reușit să-și creeze un privilegiu, atribuindu-și exclusiv dreptul de instrucție în așa fel, că partea cea mai numeroasă a societății, e condamnată la ignoranță. Dar fiindcă ignoranța este cea mai mare nenorocire, datoria legislatorului este de a sfărâma monopolul clasei privilegiate. Făcând acestea, el activează în folosul corpului social, căci suma avantajelor, ce va rezulta pentru el din asemenea dispoziții, este cu mult mai mare, decât acele avantaje pierdute de partea atinsă. Tot așa ar fi dacă un individ sau un grup de indivizi ar reuși să acapareze toate mijloacele de existență ale unei societăți, de exemplu proprietatea pământului, capitalul mobilier sau întreaga producție a cerealelor. În astfel de cazuri, puterile publice au datoria absolută de a restabili echilibrul, mergând până la exproprierea forțată”³.

Dacă legiuitorul trebuie să urmărească realizarea binelui social, el trebuie să știe să-și aleagă și mijloacele cele mai bune, pentru a asigura efectul legii. Legea e numai un instrument care nu activează decât atunci când o forță îl pune în mișcare. De aceea el nu trebuie să facă apel la urâtele pasiuni și instinctele josnice, căci, pe lângă obligația ce i-o impune situația sa, să stea deasupra

¹ Sp. Haret. Mecanica socială, pag. 144

² Sp. Haret. Mecanica socială, pag. 156

³ Sp. Haret. Mecanica cerească, pag. 158

pasiunilor și slăbiciunilor obișnuite, el trebuie să știe că numai sentimentele nobile și cele mai înalte sunt o forță socială solidă, ale cărei efecte sunt cele mai durabile. „Legile de ură, de nedreptate și de ignoranță trec, vor continua să treacă, progresul uman însă, în ceeace are mai frumos, va rămâne datorită părții celei mai bune din natura umană”¹.

Analizând mai departe forțele ce mișcă societatea pe calea progresului, le găsește că sunt de natură exterioară – mediul comis și viața însăși – și de natură interioară – economice și acțiunea indivizilor asupra societății. Aceasta din urmă constituie factorul personal care sintetizează gradul de bogăție sau sărăcie, de inteligență, de instrucție, și mai ales forța voinții.

„Voința trebuie să fie considerată ca un element principal al factorului personal. Dacă însă voința e puternică și luminată de o inteligență superioară care se sprijină pe o instrucție solidă, factorul personal al individului, devine considerabil”².

Putem face o deducție de aci, în ce privește scopul unei influențe ce trebuie exercitată asupra individului, pentru ca el să devină o forță în societate, și anume: *Instrucție solidă pentru desvoltarea intelectului care trebuie pus în serviciul unei voinți puternice, condusă de idei superioare*. În ce privește factorul economic nu trebuie considerat ca un scop în sine – spune el – ci numai ca un mijloc pentru satisfacerea nevoilor unei societăți.

De aceea factorul economic fiind „un element indispensabil pentru prosperitate și cum toți oamenii au dreptul de a aspira la această prosperitate, trebuie ca și capitalul să fie deopotrivă de accesibil tuturor în măsura muncii lor și a inteligenții lor”³.

În ce privește civilizația, găsește că sunt două tendinți: una de a asigura o echilibrare perfectă înăuntrul societății, iar alta de a asuma cât mai multe bunuri în cele trei direcții. Prima nu, o crede realizabilă, a doua greșit înțeleasă. Scopul civilizației să fie micșorarea cât mai mult a suferințelor, care sunt mai reale și din nenorocire mai stabile decât ceeace se chiamă fericire. Pentru aceasta trebuie să se urmărească, în primul rând, modificarea naturii intelectuale și morale a omului, curățindu-i sufletul de urmele barbariei. E drept că în acest sens s’au făcut multe silințe dar, deși aspectul civilizației de azi e superior celui din trecut, „trebuie să recunoaștem că scopul principal al civilizației, care este acela de a face să dispară în mod complet și definitiv toate urmele barbariei originale, nu a fost decât foarte puțin atins”. Aceasta înseamnă că trebuie persistat în această direcție. Sunt dealtfel și exemple care ne arată că faptul e posibil. Unul ni-l dau țările Scandinavice, în care omul a învins mediul înconjurător, oricât de defavorabil i-a fost, violența naturală e atrofiată în popor, alcoolismul e stârpit, nivelul moral ridicat, iar instrucția populară e cea mai solidă, și ea mai răspândită, încât sunt singurele țări, unde analfabeții au dispărut. Toți care au vizitat aceste ținuturi, sunt cuprinși de admirație pentru calitățile profunde de cinste, de calm și de blândețe ale populației. Și, încheiind apologia civilizației din aceste țări, Haret își termină lucrarea sa, cu aceste vorbe: „Pe aceste pagini

¹ Sp. Haret, idem, op.cit.

² Sp. Haret, idem, op.cit.

³ Sp. Haret, idem

reconfortante, termin această lucrare”. E în acest rând, un sentiment de admirație pentru ce s'a realizat în acele țări, de încredere că ceea ce el dorește se poate realiza și de speranță, că și poporul său va atinge odată acest grad de civilizație.

Am insistat mai mult asupra ideilor din ultima parte a lucrării, pentru a scoate în evidență, că atât în preocupările sale intelectuale, cât și în activitatea sa pe care o vom vedea, a arătat un suflet mare, frumos și plin de idealism. Idealist prin concepția ce o are s'o dea societății în dezvoltarea ei, idealist prin toată opera sa, prin care urmărește ridicarea poporului, din care isovăresc energiile ce trebuiesc să menție vitalitatea neamului; idealist prin principii și mijloace de realizare, ca și idealistul Pestalozzi, cu ale cărui idei nobile și frumoase se întâlnește gândirea sa pedagogică, și a căror realizare o urmărește, Haret isbutește să determine un curent sănătos în viața românească. Cercetând activitatea lui școlară, pe care o pune în serviciul ridicării morale, culturale și economice a poporului, constatăm că e pătrunsă de spiritul pedagogic al timpului, de ideile ce preocupau gândirea pedagogică în secolul XIX și cu care Haret a fost în curent. Dealtfel aceste idei pătrunseseră și la noi, cel puțin în teorie, în timpul când Haret își orientează activitatea pe domeniul școlii. El se scoboară însă pe domeniul practic, introducându-le în viața școlară. Și cu toate că realizarea lor, în unele privinți se face anevoe, ținând seama de condițiunile în care s'a dezvoltat țara noastră și de starea în care se găsea pe timpul său, opera sa ne apare proteică – cum o caracterizează d-l prof. I.C. Petrescu.

PARTEA III

I. Concepția lui Spiru Haret despre școală și rolul ei în societatea românească

O operă de organizare școlară trebuie să fie o încercare de adaptare a sistemului școlar la nevoile vieții sociale respective, în lumina gândirii filosofico-pedagogice a timpului. Când această operă isbutește să armonizeze cât mai bine aceste nevoi și aspirațiuni, cu principiile definitivate în gândirea pedagogică, are prin aceasta asigurată viabilitatea și putința de a realiza scopul ce se urmărește.

Privită din acest punct de vedere opera de reformă școlară înfăptuită de S. Haret, capătă o importanță deosebită, pentru că ea isbutește tocmai să realizeze această armonie.

Mișcarea pedagogică a secolului XIX, la sfârșitul căruia Haret își începe activitatea școlară, am văzut, se face sub imperiul ideilor marilor pedagogi Pestalozzi, Herbert și Spencer. Sub influența gândirii lor, se formează curente în domeniul pedagogiei, care din planul teoretic trec în planul realizărilor practice, și pe care în ultima analiză le-am redus la următoarele principii:

1. *Școala democratică* (cultura să fie pusă la îndemâna tuturor, pentru ca prin ea să se contribuie la progresul societății);
2. *Curentul umanist*, alături de *curentul realist*, cu tendința de sinteză între ele în ce privește programul de învățământ;
3. *Școala activă* cu primele ei indicații principale: activismul, intuiția, învățământul educativ;
4. *Cunoașterea și respectarea individualității copilului*.

De aceste principii se resimte și mișcarea pedagogică dela noi în timpul lui Haret, mai mult însă pe domeniul teoretic, manifestată prin o mulțime de lucrări de popularizare a ideilor pedagogice, în lumea didactică a școlii române, din care am cercetat câteva în partea a doua a acestei lucrări. Haret, în curent cu această gândire pedagogică, trece însă la realizarea lor, urmărind, prin reforma școlară, așezarea acestor principii la baza educației și instrucției în școală.

Opera sa școlară e cu atât mai importantă cu cât starea învățământului până la 1898, prin organizarea ce o avea nu mai corespundea cerințelor societății în acel timp.

Învățământul primar nu era suficient răspândit la sate. Lipsa de învățători, de școli, de localuri etc. erau atâtea piedici ce trebuiau înlăturate pentru a pune instrucțiunea elementară la îndemâna celor mulți.

Învățământul secundar dezvoltat disproporționat față de învățământul profesional – acesta era ca și neexistând – dădea rezultate slabe.

Învățământul primar căpătase o organizare pe baza unor principii democratice, la 1896 când P. Poni modifică, din acest punct de vedere, legea din 1893 a lui T. Ionescu. Reforma învățământului secundar și superior o realizează Haret la 1898, iar la 1899 înfăptuiește și reforma învățământului profesional, isbutind astfel să dea o nouă organizare învățământului românesc, după un plan

unitar, așa cum ceruse el încă din 1884, în vestitul său raport. Acolo arătase că o reformă a întregului învățământ, pentru a da bune rezultate, trebuie să pornească dela un plan general care va defini cu siguranță cercul de acțiune al fiecărei clase de școli și va indica, în linii generale, calea ce trebuie să urmeze, pentru a corespunde scopului pentru care sunt făcute¹.

Gândirea sa pedagogică, cunoașterea realității, a aspirațiilor și tendințelor de evoluție ale societății, concepția unui plan unitar și înțelegerea rolului social al educației, toate acestea sunt elemente ce ne fac să înțelegem mai bine concepția ce o avea Haret despre școală și rolul ei în societatea românească de atunci.

Școala, ca organism ieșit din nevoile vieții sociale, a avut încă dela început de îndeplinit o funcțiune în mijlocul societății în care ea s'a dezvoltat.

Raportul dintre școală și societate e așa de strâns încât, dacă urmărim mersul evolutiv al acestei instituții, o vedem mereu influențată de ideile și concepțiile societății respective. Ori de câte ori societatea, sau o parte din societate, voia să dea o anumită direcție noilor generații, școala era unul din factorii prin care se urmărea aceasta. Trecând în revistă idealurile de care a fost călăuzită societatea la anumite timpuri, vedem că acelea erau și idealurile cărora se subordona și viața școlii. Era condusă societatea de un ideal politic, religios sau utilitarist, același ideal se urmărea și prin școală. Raportându-ne la timpul de azi, e destul să amintim că școala sovietică e pusă în serviciul ideilor ce le urmărește regimul de azi, iar în Italia, fascismul a găsit un mijloc de întărire și prin școală.

Nu totdeauna însă rolul social al școlii a fost înțeles ca un mijloc necesar progresului întregii societăți. Cel care afirmă prima dată acest lucru este Comenius (1592–1671). El cere ca școala să fie pusă la îndemâna tuturor, fără deosebire de clasă, sex, avere sau dezvoltare sufletească, pentru ca educația să contribuie la progresul social.

E interesantă argumentarea ce o aduce el în susținerea acestei afirmații, din punct de vedere politic, pe lângă alte motivări. Au nevoie de instrucție, – spune el – și cârmuitorii ca și supușii. Acei care odată vor avea să cârmuiască pe alții cum sunt de pildă regii, prinții, funcționarii, pastorii bisericilor, învățătorii, e tot așa de necesar, ca mai întâi să capete înțelepciune, după cum se cere dela o călăuză să aibă ochi buni.

De asemenea trebuie ca și supușii să fie luminați, pentru ca să știe să asculte cu prudență pe cei ce le poruncesc cu înțelepciune și nu de nevoie, ca măgarul, ci de bună voie, din iubire de ordine”².

Rousseau (1712–1778) dă aceeași importanță rolului social al educației. El consideră că individul numai prin o bună educație poate deveni ferment de regenerare a societății și numai astfel se poate tinde la o transformare a societății.

Cel care afirmă însă cu mai multă tărie și pune chiar în practică, cu mult suflet, acest principiu este *Pestalozzi* (1746–1827). El spune că înobilarea spiritului uman nu se poate face decât prin educație, iar îndreptarea stării rele a societății din timpul său, nu o vede decât prin ridicarea nivelului intelectual,

¹ Sp. Haret, Rap. 1884, pag. 7

² Didactica Magna – Comenius. Trad. P. Gârboviceanu, pag. 101

moral și religios. E drept că cere pentru clasa de jos și o îmbunătățire a stării materiale, dar avantajele acestor bunuri sunt dependente de gradul de cultură. Fără cultură bunurile materiale și politice ce i s'ar da, nu i-ar fi de ajuns pentru un progres simțitor. Ba se poate întâmpla să-i fie chiar primejdioase, ele fiind numai mijloace pentru realizarea unor scopuri, și realizarea acestor scopuri, dacă nu sunt luminate de o conștiință morală, isvorite fiind numai din egoism, poate fi dăunătoare individului sau societății. Progresul societății nu se va resimți decât prin o dezvoltare armonică a celor trei factori: cultural, politic și economic.

La noi, cel dintâi care a înțeles mai bine acest principiu și a urmărit realizarea lui, a fost Haret. Se poate deduce chiar și din concepția lui sociologică. Societatea sau corpul social – cum o numește el, în *Mecanica socială* –, este o reunire de indivizi strânși prin legături reciproce și al căror progres se măsoară prin suma celor trei factori: *intelectual, moral și economic*. Dezvoltarea armonică a acestor trei factori asigură armonia vieții sociale. Societatea trebuie să tindă către o stare mai perfectă a civilizației, care în aspectul ei adânc și durabil, stă în înobilirea sufletului uman, curățit de rămășițele stării primitive. Forțele ce mișcă societatea, spre acest progres, sunt de ordin fizic-biologic, economic și de ordin sufletesc. Dintre toate însă cel mai important este *factorul sufletesc*, prin formarea căruia, idealul civilizației poate fi atins. Dar progresul cultural al individului sau al societății nu-l asigură decât educația, deci școala. Ea asigură nu numai progresul dar și existența națiunii.

Mai clar expune el gândirea sa naționalistă în privința rolului școlii, în broșura „*Școala naționalistă*”¹ și în raportul adresat M.S. Regelui în 1903. „Fiecare popor – spune Haret – caută să-și asigure existența unind într'un mănunchi toate elementele naționale pe baza legăturilor naturale pe care le constituie unitatea de limbă, de credință, de aspirațiuni și de nevoi. Și în această luptă, școala este desigur printre cele dintâi și cele mai puternice mijloace de acțiune”.

Exemplele pe care el le citează, din istoria popoarelor înaintate în cultură, le aduce spre întărirea acestei afirmații.

Germania s'a ridicat dela starea de decădere în care se găsea la începutul secolului XIX, prin organizarea temeinică a școlii și prin care a ajuns dela treapta cea mai de jos a decăderii sale, la culmea aspirațiilor urmărite de secole.

Franța, în lupta de emancipare de sub catolicism, a căutat mai întâi să smulgă școala din mâinile clerului catolic, spre a da poporului impulsul spiritului național.

„E lesne de înțeles – spune Haret – că pentru popoarele mici, cărora nu le este permis a neglija nimic din ce le poate asigura existența neatârnată, ar fi o dovadă de orbire neauzită, dacă nu ar înțelege datoria ce o au de a face din școală pavăza naționalității lor”².

Considerată dar ca factor principal de influență asupra societății, școala, în concepția lui Haret, are rolul:

I. Să formeze buni cetățeni;

¹ Sp. Haret. *Școala naționalistă*, Buc., 1907

² Sp. Haret, *Școala naționalistă*, Buc., 1907

II. Să procure tuturor fondul de cunoștinți care este indispensabil oricărui om în viață, fără deosebire de treaptă socială;

III. Să formeze contingente pentru toate carierele care sunt necesare, în viața completă și armonică a statului¹.

Să analizăm principiile lui Haret, în legătură cu influența ce trebuie să o exercite învățământul.

I. *Funcțiunea educativă.* a) Scopul principal pe care Haret îl consideră că-l are învățământul, este de a avea o înrâurire asupra sufletului complet al tinerimii, tinzând la *formarea caracterului moral*.

„Negreșit o instrucție solidă și variată este indispensabilă unui om în împlinirea datoriilor sale și către sine și către familia sa și către patrie; însă nu este de ajuns pentru a satisface toate trebuințele vieții complete. Mai trebuie ca omul să aibă cunoștința exactă a tuturor drepturilor și datoriilor sale, precum și conștiința și convicția intimă și profundă că, prin neobservarea și neîndeplinirea lor, nu poate fi fericit în viață; trebuie să aibă atât de mult deprinderea de a-și face datoria încât să și-o facă în mod natural, cu plăcere și fără greutate; să sufere când nu și-ar face-o”².

Profesorul și școlarul să nu-și creadă misiunea terminată când au reproduș sau memorat cine știe ce amănunt din istorie, s’au au tradus un text oarecare. Căci „se poate prea bine concepe un bun cetățean și părinte de familie, care să nu știe istoria coifului lui Alexandru cel Mare; însă cineva care nu va avea iubire de familie și țară, onestitate, curaj civic și militar, abnegațiune, simț de dreptate, activitate, energie, nu e cu puțință a fi cetățean folositor; din contră va fi mai mult decât un ignorant, o piedică, dacă nu un pericol pentru țara și familia lui”³.

Haret ne arată și mijlocul prin care se poate realiza o asemenea influență. În această acțiune, profesorul care trebuie să fie și educator, nu trebuie să se mulțumească numai cu lecții de morală făcute la anumite cursuri. Copilul să devină moral prin convingerea pe care i-o întărește mediul moral, ce trebuie să existe în școală, și exemplul educatorilor săi.

„Adevăratul curs de morală – spune Haret – trebuie să se facă nu prin percepte debitate de pe catedră și de un singur profesor, ci cât trăește, copilul trebuie să fie cuprins într-o atmosferă de moralitate din care să nu iasă nici un moment. În școală tot învățământul trebuie să fie îmbibat de dânsa. Să nu se scape nici o ocaziune de a se pune în ochii copiilor, exemple de virtuți și învățămintele morale, ce rezultă chiar din lecțiunea zilei; trebuie să se adreseze cineva la imaginațiunea, la adorarea lor, ca să provoacă entuziasmul lor pentru bine și aversiunea lor pentru rău. Aceasta să se facă, nu odată, nu de două ori, nu ca un lucru scris în programă, ci în tot momentul, și ca o suflare care să pătrundă și să însuflețească învățământul. Nici atâta însă nu face, tot nu sunt decât vorbe care sboară, și urma ce vor lăsa în spiritul și inima copilului, va fi trecătoare, dacă chiar școala nu va da exemple vii, de ceeace în clasă se spune numai din

¹ Raport M.S. Regele, 1903

² Sp. Haret, Raport 1884, pag. 98

³ Sp. Haret, Rap. 1884, pag. 90

gură. Conduita profesorilor, regula din școală au o influență enormă asupra moralității școlarii”¹.

Analizate cu deamănuntul aceste pagini, găsim în germen principii pe care mi le recomandă pedagogia de azi pentru o bună educație morală. Astfel, prin faptul că elevul trebuie să-și facă datoria cu plăcere, în mod natural, Haret înlătură mijlocul constrângerii. Copilul trebuie să devie moral prin convingere, care presupune un element: *rațional*, „înțelegerea învățămintelor morale ce rezultă din fiecare lecție”, *volitional*, „să aibă deprinderea de a-și face datoria în mod natural, cu plăcere și fără greutate” și chiar *afectiv* prin încrederea ce capătă elevul imitând exemplul bun ce profesorul trebuie să-l dea.

Nici azi nu se cere mai mult, deși și azi ca și atunci, e nevoie poate de aceeași insistență, pentru înțelegerea acestor principii.

b) *Al doilea rol* educativ al școlii este să desvolte și să întreție iubirea de patrie. „Să sâdească în sufletul tinerimii iubirea nețărmurită de țară și sentimentul solidarității naționale”².

Tinerimea și poporul întreg să fie crescut în cultul către patrie prin limba, istoria, religia și tradițiile acestui neam. De aceea învățământul istoriei și al limbei naționale să devină un învățământ viu, trăit și simțit de profesori și elevi, al căror suflet să vibreze atunci când li se înfățișează faptele străbune și vitejia eroilor noștri naționali. „Copiii să se convingă, că strămoșii lor au fost eroii ce au luptat și și-au vărsat sângele, ca să le conserve țara care-i adăpostește astăzi; redeșteptați în inima lor, aceeași aprinsă iubire de țară pe care și ei trebuie s'o aibă ca urmași ai acestor mari eroi. Siliți-vă a-i convinge că țara lor este cea mai bună țară, că neamul lor este cel mai viteaz, cel mai nobil, cel mai energic din toate neamurile”³.

Accentul ce-l pune Haret în aceste îndemnuri pe care le dă corpului didactic, cu ocazia primei serbări de 10 Maiu, nu trebuie socotit ca o tendință spre un naționalism exagerat. Dacă ținem seama că în acel timp învățământul național era cu totul neglijat, și de convingerea ce o avea el că sentimentul național este acel care menține unitatea și tăria neamului, toată insistența lui este îndreptățită. „Existența unui popor – spune el – nu este asigurată decât atâta timp cât toate elementele lui sunt strâns unite, și unire nu poate fi dacă întregul popor nu se crește și nu se întreține în simțirea de iubire de țară și de neam”⁴. Nu trebuie tolerat nimic din ceea ce ar putea să sdruncine încrederea în vitalitatea neamului. Sufletul poporului trebuie să fie încălzit de flacăra caldă a patriotismului, veșnic întreg și neîntinat de gânduri ce l-ar putea destrăma, căci „sufletul românesc trebuie să fie inalienabil mai mult chiar decât pământul românesc”⁵. Și aceasta, pentru că numai prin un naționalism conștient, poporul românesc se va putea ridica la superioritatea către care tinde geniul său. „În ochii minții mele, – spune el – România viitoare nu se prezintă sub figura unui rășboinic, cu coiful în cap și cu mâna înarmată, ci sub aceea a geniului păcii și al luminii, propagând limba și

¹ Sp. Haret, Raport pag. 100, 1884

² Sp. Haret, Raport M.S. Rege, 1903, pag. 155

³ Sp. Haret, Raport, anexa 89

⁴ Șc. naționalistă – Haret, pag. 6

⁵ Haret – Șc. naționalistă, pag. 6

cultura românească numai prin farmecul inteligenței și geniul nostru propriu național”¹.

De aceea școala trebuie să se apropie de popor, să se facă iubită și respectată, ca să devină „centrul de unde să pornească curentecele cele mai sănătoase pentru înălțarea și întărirea neamului”.

II. *Funcțiunea culturală*. O altă țintă ce trebuie să aibă învățământul este răspândirea culturii. În această direcție școala poate acționa în două feluri.

a) Să se asigure generațiilor ce le pregătește, un fond de cunoștințe generale, bine asimilate. De aceea trebuie pusă la îndemâna tuturor și să lase drum larg pentru libera dezvoltare a inteligenței, oricare ar fi origina ei.

„Ea nu trebuie să împiedice circulația forțelor naționale, căci în societățile moderne curentul forțelor trebuie să meargă liber de jos în sus și de sus în jos”².

b) Pe lângă această activitate, școala, și în special școala primară, trebuie să acționeze și asupra masei populare prin diferite mijloace pentru a îndeplini și opera de culturalizare a masei. „Păturile de jos ale poporului sunt acele care au cu deosebire trebuință de solicitarea noastră. Ele sunt acelea care au beneficiat mai puțin de lucrarea de transformare din ultimele decenii”³.

Această direcție trebuie să o urmărească atât școala primară, cât și școala de cultură generală superioară, dar învățământul care trebuie să pregătească pe tineri astfel ca ei să pună în valoare și să utilizeze resursele economice ale țării, este învățământul profesional. Prin acest învățământ se restabilește echilibrul în îndrumarea forțelor „căci dacă societatea are trebuință de funcționari de artiști, de învățători, de avocați și literați, ea are nevoie tot atâta de mare de comercianți, de agricultori, de industriași. Școala trebuie să răspundă la toate aceste necesități deopotrivă, altfel funcționarea vieții sociale se face rău”⁴.

Dacă prin pregătirea culturală ce o dă școala, asigură progresul spiritual, prin pregătirea pentru viață, prin pregătirea profesională, se asigură independența economică a națiunii. Prin toate aceste direcțiuni ne asigurăm toate mijloacele necesare propășirii noastre.

E o utilitate națională îndrumarea energiilor în toate direcțiile, căci „un popor care nu găsește în sine însuși toate elementele necesare propriei sale dezvoltări, nici nu merită acest nume”⁵.

Din cele cercetate până acum, putem scoate următoarele principii din concepția lui Haret asupra școlii:

- 1) Principiul învățământului educativ;
- 2) Principiul învățământului național;
- 3) Principiul culturalizării;
- 4) Raportul dintre școală și viață.

El ne indică clar spiritul pe care Haret l-a așezat la baza învățământului, adică spiritul *pedagogic, național și democratic*.

¹ Dela congresul corp. Didactic primar 1905, pag. 14

² Sp. Haret, Dela congresul corp. didactic, 1905, pag. 9

³ Raport, pag. 138

⁴ Raport, pag. 6

⁵ Sp. Haret, Raport, pag. 9

În noua organizare pe care o dă școlii, Haret urmărea intensificarea acțiunii școlii, pentru a-și îndeplini adevăratul rol în societate, atât în interiorul ei, și care resfrânge asupra generației ce o pregătește, cât și în afara ei, acțiune ce se răsfârânge asupra societății și mediului în care se dezvoltă.

Și una și alta urmărește ridicarea nivelului cultural și moral al societății, prin *educația tinerimii* și prin *culturalizarea poporului*.

Aceste principii se încadrează armonic în concepția sa naționalistă care-i orientează acțiunea și atitudinea față de educație și învățământ. El voia în adevăr ca școala „să facă înainte de toate buni cetățeni români, oameni în stare să se contopească cu aspirațiunile naționale ale societății noastre”¹.

Și formula pe care o găsește el pentru realizarea acestei idei, nu se reduce numai la ceea ce s’ a considerat că reese dintr’ o expunere asupra operei lui Haret, făcută de un colaborator al său (C. Ionescu) că adică: „marile evenimente naționale să fie serbate cu un fast deosebit, așa ca să impresioneze spiritul elevilor și să le insuflă iubire de neam și țară”².

Comemorarea și trăirea evenimentelor istorice erau numai unele din mijloacele prin care Haret credea că se poate contribui la întărirea conștiinței naționale, fără lumina căreia energiile etnice nu se pot îndrepta spre un scop comun. Naționalizarea pe care Haret voia s’ o dea școlii, implică și alte măsuri.

El urmărea ridicarea nivelului moral și cultural al poporului. De aceea îi pune la îndemână școala primară cât mai răspândită și adecvată nevoilor locale. El voia îndrumarea tinerimii pe toate domeniile de manifestare ale societății românești. De aceea pune stavilă curentului îndreptat numai spre școala teoretică și dă o deosebită importanță învățământului practic, care trebuia să dea elementele ce aveau să contribuie la progresul societății și pe domeniul economic. Tot în acest scop și pentru a trezi interes în tinerii școlari către problemele din viața națională, referitoare la agricultură și comerț, urmărea el și în unele școli teoretice, introducerea chestiunilor și preocupărilor de acest ordin.

Dar mai mult pentru integrarea spiritului noilor generații în spiritul comun al națiunii, așază el în centrul programei cultura națională, lăsată pe al doilea plan până la el, alături de care nu neglijează celelalte elemente ale culturii umaniste și realiste, fără de care nu se putea face și o completă dezvoltare a funcțiunilor sufletești, scop principal al școlii și pe care el nu l-a neglijat.

¹ Șt. Zeletin. Naționalizarea școlii, pag. 35

² Idem, pag. 36

PARTEA IV-A

Problema educației populare

Problema educației populare în țara noastră capătă mai mult interes și intră în preocuparea oamenilor de școală, în timpul când Haret își începe activitatea sa. Ea s'a pus de altfel în toate țările și origina ei o găsim în principiile pedagogilor, care atribue educației un rol social, considerând că prin cultură se contribuie la progresul poporului. În lumina acestui principiu se răspândesc școlile primare în orașe și sate, punându-le la îndemâna poporului. Se naște întrebarea: cultura ce o dă școala primară e suficientă pregătirii omului pentru viața socială, când el se oprește la această cultură? Răspunsul este nu. O dovadă e faptul că în multe țări și la noi chiar, cursurile școlii primare se ridică la mai mult de 4 ani. Sunt necesare dar și alte măsuri, prin care influența școlii asupra tinerimii să fie întărită și menținută și în epoca postșcolară, exercitându-se prin acestea o influență și asupra mediului în care se întoarce absolventul, pentru ca însușirile ce i le-a dat școala să fie intensificate. Cu atât mai mult se impuneau la noi aceste măsuri, cu cât nu toți copiii treceau prin școală.

Rezolvarea problemei educației populare trebuie să se urmărească pe două căi:

I. Prin școală, care trebuie pusă în situația de a primi pe toți copiii în vârsta școlarității. De aici diferite măsuri în această direcție. Mărirea numărului de școli, de învățători, crearea de localuri suficiente, ajutoare sub diferite forme copiilor săraci, cantine școlare etc.

II. Prin activitatea desfășurată în afară de școală, pentru a completa cunoștințele, a întări opera educativă a școlii și a contribui la ridicarea nivelului cultural și economic al masei populare. Înțeleasă astfel problema, ea s'a pus cu mai multă claritate și hotărâre la noi, de Haret.

Principiul obligativității învățământului primar, prevăzut încă dela 1864, urmărește prima direcțiune. Aplicat însă sub forma sa legală, fără a se contribui și prin alte mijloace ajutoare, el devine ineficace. Aplicarea lui este în funcție de numărul școlilor, al învățătorilor și de starea materială a cetățenilor. Ori puținele măsuri ce s'au luat în această direcție, înainte de Haret, nu erau suficiente, pentru o intensificare a culturii în popor pe această cale.

Pentru a mări frecvența școlii primare, măsurile ce le ia Haret se îndreaptă în primul rând spre înmulțirea școlilor și învățătorilor, spre crearea de localuri și spre ajutorarea copiilor săraci.

Problema localurilor de școală îl preocupa încă de pe când era secretar general, când întocmise un proiect de regulament, prevăzând planuri și condițiuni de construcție, menite a ușura greutățile ce le întâmpină comunele, în crearea localurilor de școală.

Prin înființarea Casei școlilor, problema capătă un început de soluționare, ea contribuind în mare parte la crearea multor localuri. Criza financiară din acel timp paralizează acțiunea acestei instituții, fiindcă i se retrag fondurile destinate în acest scop. În 1901, Haret revenind ministru, nu descurajează, ci începe cu mai multă insistență această activitate. Lasă cât mai

multă libertate comunelor în alegerea tipului și materialului de construcție, trezește inițiativa particulară, își atrage concursul organelor administrative și al învățătorilor, înlesnește împrumuturi și ajutoare comunelor sărace și isbutește prin toate acestea să determine o intensă activitate în cele două ministeriale ale sale, cu toate timpurile grele prin care trecea țara (criza financiară din 1903-904; răscoala din 1907).

Erau atâtea greutăți ce se puneau în cale; cu toate acestea Haret le-a biruit mai mult cu sufletul decât cu concursul material al statului „și ne-a lăsat cea mai frumoasă pagină din activitatea școlară și culturală”¹.

Rezultatul acestei activități a fost că între anii 1897-1910 s’au construit 1746 localuri de școală rurale, cu 2660 săli de clasă și 700 locuinți pentru diriginți².

Amintim numai pentru a evidenția insistența ce-a depus-o Haret în această direcție, că în timpul altor ministeriale, tot în această epocă, s’au construit numai 249 localuri de școală.

Efectul activității desfășurate de Haret în această direcție, se poate deduce din compararea următoarelor cifre, privitoare la numărul școalelor, învățătorilor, a elevilor din timpul școlii și din epoca anterioară activității sale:

Școale:

La 1864 erau 2667 școli prim.	La 1897 erau 3446 școli prim.
La 1894 erau 3149 școli prim.	La 1910 erau 4695 școli prim.
În 29 ani o creștere <i>de 482 șc.</i>	La 12 ani o creștere <i>de 1241</i>

Învățători

La 1864 erau 2667 școli prim.	La 1897 erau 4085 învățători
La 1894 erau 3629 învățători	La 1910 erau 6460 învățători
În 29 ani o creștere <i>de 962</i>	La 12 ani o creștere <i>de 2375</i>

Frecvențe la sate

La 1896 frec.reg.129.283 copii	La 1909 – 10 frec. reg. 338.211 copii
--------------------------------	---------------------------------------

Absolvenți

În 1896 numărul absolvenților era 6880. În 1909–10, numărul absolvenților era 26.992. Socotind procentual, numărul știutorilor de carte crește îndoiti în epoca lui Haret. Statistica din 1899 ne arată un procent de 22% știutori de carte din populația țării, sau 15,2% din populația rurală.

Recensământul din 1909 ne dă un procent de 39,4% știutori de carte, din populația totală, sau 34,7% din populația rurală. Făcând diferența procentelor

¹ P. Gârboviceanu, discurs în cameră la leg. Înv. pr., pag. 217

² P. Gârboviceanu, discurs la legea 1924

privitoare la populația rurală, găsim că numărul știutorilor de carte crește cu 19,5%¹.

Dacă prin toate aceste măsuri H. a contribuit la sporirea numărului copiilor în școlile primare, el nu a neglijat nici acele măsuri, prin care se ușurează și se înlătură întrucâtva greutatea ce le întâmpinau copiii săraci. Prin încurajarea diferitelor societăți de binefacere, prin creierea unui fond pentru ajutorarea cu cărți, a copiilor săraci, prin dispoziția ce ia în privința cărților didactice, dar mai ales prin înființarea *cantinelor școlare*, urmărește acest scop. Cantinele școlare erau necesare, și la orașe, mai ales în centrele marginase, dar necesare erau și la sate, unde copiii, din cauza depărtării, când cursurile erau pe zile întregi, erau nevoiți să-și ia prânzul la școală, un prânz de multe ori sărac. Când timpul era defavorabil, mulți își întrerupeau frecvența. De aceea Haret insistă ca aceste cantine să se răspândească cât mai mult la sate. Binefacerile lor se răsfrângeau și asupra școlii și asupra copiilor săraci, care pe lângă o hrană substanțială, căpătau și multe deprinderi bune.

„Era nu numai interesul frecventării regulate a școlii, dar chiar o chestiune de umanitate, să găsim un mijloc ca copiii, rămânând la școală, peste zi, să poată avea ceva nutriment la miezul zilei, iar când întoarcerea lor acasă ar pune în pericol viața, sau sănătatea lor, să poată rămâne la școală chiar peste noapte”².

Sunt demne de relevat circulările prin care Haret îndeamnă pe revizori și învățători, la înființarea cantinelor, și de care a fost urmat cu destul suflet, fapt care a sporit mai mult încrederea lui Haret în acești învățători. „E o mângâiere să vedem atâta iubire de copii și atâta abnegație la modeștii noștri dascăli”³.

Rezultatul acestei activități a fost că numai în anul 1901-902 au funcționat 241 cantine, din care 61 cu dormitoare, care au dat dejunul la 8.475 copii pe zi, iar în 1902-903 au funcționat 171 cantine din cari 49 cu dormitoare. Scăderea se explică prin introducerea orarelor pe jumătăți de zile. În multe părți ne mai simțindu-ne nevoia lor, Haret insistă să nu se desființeze, ci să se alătore pe lângă școlile de agricultură și meserii ce se înființau la sate.

Iată o serie de măsuri pe care Haret le ia numai din convingerea, că orice mijloc bun trebuie utilizat, ca opera școlii să se răsfrângă asupra unui număr cât mai mare de copii.

Dar numai această cale, pentru el nu era suficientă. Școala trebuia să acționeze și în afara ei. Și această activitate, învățătorul trebuie s'o considere ca o datorie ce o implică rolul său.

„Dacă învățătorul ar considera rolul său ca terminat, îndată ce a dat strict cantitatea și felul de muncă, pentru care e plătit, el ar fi un bun funcționar, dar nu ar merita numele de apostol cu care se glorifică, și nu ar fi un bun patriot. Învățătorul trebuie să învețe și să facă mai buni, nu numai pe copii, dar pe toți cei care au trebuință să fie instruiți și luminați”⁴.

În vederea ridicării culturale a poporului, prin activitatea în afară de școală, se produsese câteva încercări sporadice și înainte de Haret. În special

¹ Datele sunt luate după G. Adamescu, vol. Om., pag. 83

² Sp. Haret, Raport, 1903, pag. 66

³ Sp. Haret, Raport, 1903, pag. 66

⁴ Haret, Raport, 1903, pag. 139

câteva cursuri de adulți erau singurul mijloc. Încercări mai serioase face „Soc. pentru învățătura poporului român”, care pe lângă câteva școli normale înființate, în diferite orașe ale țării, deschide și niște cursuri de adulți în București, și mai târziu cursuri speciale pentru meseriași. Activitatea intensă și rodnică trebuia dusă la sate, unde ignoranța și lipsurile materiale erau destul de mari. Această activitate condusă sistematic o deschide Haret.

Încurajat de rezultatele bune date de activitatea învățătorilor, în conducerea cantinelor școlare, și de atmosfera prielnică ce o găsește la primul congres al întregii învățătorimi din 1900, unde se propusese înființarea „Ligii învățământului național”, cu scopul de a veni în ajutor operii școlare, Haret găsește nemerit să pună în fața țării întregi, problema educației populare. Chiar în acel an publică în revista societății institutorilor „*Convorbiri Didactice*” (No. 7-8, 1900), un articol „ce trebuie privit ca temeiul întregii mișcări de atunci și până azi”¹.

În acest articol, după ce analizează binefacerile progresului realizat în țară, în ultimul timp, arată că, aceste binefaceri săteanul le-a simțit mai puțin, pentru că el nu a înțeles spiritul cel nou. Și nu l-a înțeles fiindcă el n'a avut și nu are un sfătuitor.

„El nu cunoaște pe cei ce pretind că-i vor binele, decât sub forma de prefect, subprefect, primar sau vătășel, toți aceștia înarmați cu legi represive și cu putere de a-l pedepsi, de multe ori pentru lucruri de care el nici nu-și dă seama. Care din aceștia vine să se așeze la vatră împreună cu el și să stea de vorbă cu el, ca om cu om, pentru a-l învăța prietenește ceea ce e bun pentru el”².

Ceeace nu puteau face organele statului, trebuia să facă altcineva, și cel mai indicat în acest rol de sfătuitor, de îndrumător al poporului, este – spune Haret – corpul didactic. El e cel mai numeros, răspândit pe toată întinderea țării, în cele mai ascunse unghiuri. „Întocmai ca rădăcinile unui arbore puternic, corpul didactic își întinde ramificațiile peste tot, pătrunzând în toate părțile națiunii și confundându-se cu dânsul și acest avantaj neprețuit singur el îl are”³.

Învățătorii de orice grad – și prin această numire Haret înțelege „pe toți cei chemați a lumina neamul românesc, dela învățătorul dela sat, până la profesorul de universitate”, – pot fi cei mai buni luminători ai poporului, pentru că ei păstrează contactul cu mediul din care s'au ridicat, câștigă mai ușor încrederea și prietenia poporului, au o cultură ce lipsește celorlalte organe și mai ales, pot întrebuința în acțiunea lor sentimente nobile, sufletul lor fiind îndulcit din contactul zilnic cu copiii.

„Învățătorul în școala lui are o chemare de pace și de iubire, și aceasta îl prepară pentru misiunea de pace și de iubire, pe care trebuie s'o aibă și în afară de școală. Căci misiunea la care chem prin aceste rânduri pe învățătorii de toate gradele, este un adevărat apostolat, în sensul cel mai bun și mai înalt al cuvântului. Întocmai ca modeștii tovarăși ai lui Hristos, care au schimbat fața

¹ G. Adamescu, Prob.ec. pop. 1912, pag. 27

² Sp. Haret, „Conv.didactice”, No. 7-8, 1900

³ Sp. Haret – „Conv.didact.” 7-8, 1900

lumii, ei trebuie să-și ia sarcina de a semăna vorba cea bună printre săraci și ignoranți, să aducă sfat și îndemn celor mici și slabi”¹.

Și astfel hotărât dela început asupra factorului care trebuia pus în serviciul luminării poporului. Haret, revenind ministru în 1901, deslănțue intensă activitate extrașcolară a învățătorilor, din care au ieșit numeroasele manifestări sub forma de: *școli de adulți, biblioteci populare, cercuri culturale, șezători satești, serbări școlare, bănci populare, societăți cooperative, obștii satești, etc.* Prin direcția ce o dă acestei activități, urmărind ridicarea culturală a poporului, alături de cea economică, Haret este un următor convins al ideilor lui Pestalozzi. O îmbunătățire a stării materiale a țăranului român, lipsit de cultură nu putea îndrepta starea de fapt. „Reforma stării țăranilor nu poate fi complectă dacă nu ne vom îngriji și de partea lui morală și intelectuală”². Dar nici acțiunea îndreptată numai în direcția culturală nu va fi fost mult de folos sateanului, dacă el ar fi continuat să rămână copleșit de aceleași nevoi și lipsuri materiale. Căci așa se formase un curent pe timpul lui Haret, ca să se urmărească ridicarea țăranului numai pe calea culturală și numai prin școală. Haret consideră însă în strânsă legătură acești doi factori, și acțiunea de luminarea poporului o duce paralel cu cea de ridicare economică. Această activitate desfășurată paralel pe terenul cultural și economic, este dealtfel îndreptățită din mai multe puncte de vedere.

Din punct de vedere sociologic. E admis în sociologia de azi, că în evoluția sa, societatea nu tinde către adevăratul progres decât prin o dezvoltare armonică și paralelă a factorilor cultural și economic, juridic și politic. Haret însuși în „Mecanica socială” afirmă acest lucru, când stabilește cele trei coordonate, intelectual, moral și economic, față de care se poate constata progresul societății. Factorul economic îl consideră ca un mijloc, un ajutor în dezvoltarea culturală. Pestalozzi nu cerea mai mult în această direcție.

Din punct de vedere politic. Dezvoltarea paralelă pe aceste două domenii, Haret o crede necesară și pentru viața politică internă a statului. Ea trebuia să pregătească poporul pentru timpul când el își va cere locul, prin exercitarea drepturilor cetățenești, în viața politică a țării. Fapt pe care Haret îl prevedea și-l socotea inevitabil.

„Astăzi, spune el într’un articol, nu mai este nici un om cu dreaptă judecată, care să nu înțeleagă că nu mai este cu puțință ca țărănimea să fie ținută în afara mișcării intelectuale, economice și politice a țării”³. Pentru aceasta însă, ea trebuie să fie pregătită și introducerea în viața politică să se facă cu oarecare prevedere.

„Exercitarea drepturilor cetățenești nu este un lucru ușor; ea cere oarecare educație, fără care cei chemați să se bucure de drepturi noi, riscă a cădea pradă ambițioșilor, intriganților și samsarilor de voturi, sau să devină un element de turburare și de nechibzuință în mersul treburilor țării.

De aceea a fost o mare greșală a oamenilor de stat, că în timp de atâtea decenii s’au dezinteresat cu totul de chestia educației masselor populare. Și iată de ce eu consider ca o adevărată crimă, atitudinea acelor cari sub pretexte

¹ Sp. Haret, „Cond.didactice”, 7-8, 1900

² Sp. Haret, „Chestia țărănească”, pag. 73

³ Sp. Haret, „Chestia țărănească”, pag. 73

absurde, sau ridicole, caută să se opună măsurilor care atât de târziu s'au luat pentru a recâștiga măcar în parte, timpul pierdut”¹.

Cât de întemeiată a fost prevederea lui Haret, ne-o arată mișcarea politică de după războiu, când s'a întâmplat ceea ce Haret vroia să nu se întâmple. Și aceasta, pentru că săteanul a fost chemat la o nouă viață politică și economică nepregătit sufletește.

Starea de fapt. Mai mult decât toate aceste considerațiuni, acțiunea de ridicare culturală și economică a poporului se impunea și prin starea de fapt. Poporul era înapoiat din punct de vedere cultural și sta destul de rău economicște. În ce privește cultura, e destul să reamintim procentul știutorilor de carte, care la 1899 era 15,2 din populația rurală, iar la 1909 din 5.047.342 persoane în etate de peste 7 ani, 3.060.360 nu știau carte.

Starea economică nu era nici ea mai înfloritoare. Fără a încerca a face o expunere complectă a acestei stări, amintesc doar că ea se datora unui complex de cauze, din cari mai evidente erau *lipsa de pământ, camăta și ignoranța*.

Deși se făcuseră două împrumutări (1864 și 1879) pământul sătenilor, care beneficiaseră de aceste împrumutări, se fărâmițase prin sistemul moștenirii. Mai toți sătenii munceau pe moșiile proprietarilor, care, în cele mai multe cazuri, erau date pe mâinile unor arendași cu totul streini de sufletul țaranilor. Aceștia, pentru a-și scoate arenda ce li se cerea, din ce în ce mai mare și avizi de o îmbogățire repede, speculau munca țaranului. Când nevoia îl încolțea, găsea banul la cămătarii de meserie, cu o dobândă ce niciodată nu era mai mică de 60 la sută.

Alcoolismul făcea tot mai multe ravagii, iar ignoranța și nepriceperea sa, îl împiedica să scoată din petecul de pământ cât mai mult folos: Cultura pomilor, zarzavaturilor, nu-l preocupa.

În această situație, abrutizat de muncă, împovărat de nevoi, sufletul lui nu căută alte preocupări. Poporul trebuia însănătoșit, scos din această stare de amorțală, și îndemnat spre mai bine, spre o viață nouă, pentru ca energia lui să nu se epuizeze într'o muncă fără folos, pentru el și țară și numai în binele profitorilor de această situație. Și acesta era scopul acțiunii desfășurate de Haret. Mijloacele prin care el urmărește realizarea acestei opere, de un mare interes național, sunt și trebuiau să fie de ordin cultural și economic.

Mijloacele culturale. Prima măsură se ia în această chestie este îndemnul ce-l dă învățătorilor de a face intensă propagandă, arătând urmările dezastroase ale alcoolismului, ce se întindea tot mai mult.

Lupta învățătorului era grea, el fiind izolat, iar rezistența celor interesați tot mai mare. Activitatea devine mai eficace când se înființează *cercurile culturale*, cu scopuri bine determinate, și activând după un plan general. Decizia prin care se înființează, indică și problemele ce trebuiau să formeze subiectul conferințelor publice. Sunt chestiuni privitoare la școală, gospodărie, agricultură, igienă, cooperative, sentimente nobile, iubire de țară etc. Prin aceste cercuri, învățătorii vin în legătură unii cu alții, se simt mai solidari și se susțin în activitatea ce o desfășoară.

¹ Sp. Haret, Rev. gen. a învăț. No. 1-2, 1912

Folosul sătenilor din aceste cercuri, dacă ar fi fost numai trezirea în sufletul lor, din când în când a altor preocupări, și tot ar fi fost mare. „Dacă nu ar fi decât timpul sustras cârciumii, – spune Haret – dacă nu ar fi fost decât deprinderea ce ar lua-o săteanul de a trece pragul școlii, încă ar fi un câștig”¹.

Inițiativa luată de o învățătoare care organiza la școala sa o *șezătoare sătească*, este lăudată de Haret și adusă la cunoștința tuturor învățătorilor, îndemnându-i să urmeze exemplul colegei lor, considerând și aceasta un mijloc de a strecura multe lucruri folositoare în sufletul săteanului.

Cursurile de adulți, Haret le dă o extindere, insistând a lua ființă la cât mai multe școli.

Serbările școlare, teatrul sătesc, erau iar un mijloc de a atrage pe săteni spre școală. Pe lângă aceste manifestări ale școlii, se tipăresc cărți populare cu care se înzestrează *bibliotecile sătești* ce iau ființă pe lângă școale. Tot în scopul popularizării cunoștințelor folositoare pentru săteni, înființează revista „Albina” și se ajută societatea *Steaua* în tipărirea și răspândirea cărților ieftine în popor.

Rezultatul activității desfășurată în această direcție, se poate deduce din următoarea situație numerică: La 1903 erau în ființă 444 cercuri culturale, 446 șezători sătești, 995 cursuri de adulți, 785 biblioteci populare, toate înzestrate cu cărți potrivite săteanului, de literatură, de istorie, de cooperăție, de agricultură, de gospodărie și de alte cunoștințe generale.

Oricât de intensă ar fi fost activitatea învățătorilor pe acest domeniu, rezultatele bune nu se puteau aștepta dacă ea nu ar fi fost secondată de alte măsuri luate de stat, mai ales în ce privește latura economică. Deaceea Haret în broșura „*Chestia țărănească*” 1905, expune un întreg program al măsurilor ce trebuiau luate. Felul cum pune problema ridicării țăranului din punct de vedere economic și cultural, îl arată pe Haret matur în gândirea politică și prevăzător al prefacerilor de viitor, indicând măsuri pentru ca tranziția la o nouă stare să se facă în mod lent. Iată numai propunerile ce le face în acest sens și pe care el le dezvoltă în această broșură:

1. A se înlesni țăranilor puțința de a deveni proprietari;
2. A li se înlesni puțința de a fi arendași;
3. A fi puși în poziția să scoată un folos mai mare decât cel de azi din pământurile ce vor cultiva, fie ca proprietari, fie ca arendași;
4. A li se asigura stăpânirea efectivă a pământului lor, făcându-se imposibilă arendarea lui către cămătari;
5. Să se ia măsuri pentru a se evita fracționarea indefinită a proprietăților țărănești;
6. Să fie asigurați contra nenorocirilor, periodice sau accidentale, ca seceta, grindina, focul, epidemiile, epizotiile;
7. A se lua măsuri ca țăranii să fie scutiți de exploatarea mijlocitorilor de orice fel;
8. Să fie asigurați în mod sigur contra foametei;
9. Să se pună frâu alcoolismului;
10. Să li se asigure o justiție grabnică, comodă și ieftină;

¹ Sp. Haret, Raport, 1903, pag. 169

11. Să li se asigure o administrațiune bună și onestă;
12. Să se răspândească la sate cultura intelectuală cât este indispensabilă¹.

Din expunerea ce o face în legătură cu aceste probleme rezultă că Haret voia ca în cea mai mare parte, țăranul să fie pus el în situația de a-și îmbunătăți starea materială. Ideia dominantă a acestor propuneri – spune el – „este de a face ca la realizarea reformei, factorul principal să fie țărănimea însăși, pe care o consider ca un corp activ, inteligent și conștient, în loc de a o trata ca pe un corp inert pentru care numai statul trebuie să facă tot, după cum a fost ea considerată până acum. Dovezile de pricepere, de cumințenie și de hărnicie, de inițiativă pe care le-a dat țărănimea în anii din urmă, justifică, cred, pe deplin acest mod de a vedea al meu”².

De aceea Haret, prin mișcarea economică, urmărea să-i desvolte și să-i întreție spiritul de inițiativă, de solidaritate și de cinste, ca să se păstreze ca element activ și de încredere, cu care să poată trata oricine și fără risc. I se făcea prin aceasta și o educație pe domeniul economic, al cărei mijloc potrivit, îl găsește Haret în cooperatie.

Mijloace economice. Cooperatiea, problemă foarte interesantă astăzi, a fost înțeleasă de Haret în adevăratul ei sens. Cooperatiea presupune un ideal, îndrumarea societății spre mai bine, și o serie de mijloace de realizare, care se reduc la asociație, tovărășie.

Spre deosebire de *asociația capitalistă*, care pune accentul pe capital, *cooperatiea* pune accentul pe elementul individual. Și una și alta urmăresc un profit; la prima însă se răsfrânge asupra capitalului, la a doua, asupra individului.

Pentru aceasta asociația cooperatistă trebuie să aibă la bază un element spiritual: *sentimentul solidarității*. Asociația să fie conștientă, voită. În baza acestui sentiment, specularea individului este înlăturată și, în același timp, se stabilește un raport de încredere între conducători și membri. Pe lângă avantajul material ce se resfrânge deopotrivă asupra tuturor indivizilor asociației, cooperatiea este și o școală politică și socială.

Ea oferă *autoajutorarea*, *autoresponsabilitatea* și în același timp, *o autoconducere*, un spirit de conducere democratic, prin administrarea bunurilor materiale. Are efecte educative și prin raportul ce se stabilește între individ și colectivitate, între individ și individ, și între individ și produsele asociației.

Astfel ea trezește spiritul de camaraderie, sentimentul social, iubirea socială, iubirea de muncă, spiritul de inițiativă, de cinste și de muncă în folosul totului social.

Acesta era sensul cooperatiei trezită și încurajată de Haret, care după expresia d-lui Prof. Gusti, din prelegerea căruia împrumut această caracterizare a cooperatiei, trebuie considerat ca un sfânt, ca un simbol al cooperatiei la noi.

Din acest spirit ce trebuie să stea la baza cooperatiei, ies *Băncile populare*, *cooperativele de consum*, *tovărășiile de vânzare în comun a produselor*, *obștiile de arendare* și de *cumpărare a pământului*.

¹ Sp. Haret, Chestia țărănească, pag. 8

² Idem, pag. 79

Dacă unii din conducătorii lor, au abuzat de încrederea care li s'a dat, nepregătiți fiind sufletește, pentru realizarea acestei idei înalte, aceasta nu înseamnă că idealismul de care a fost călăuzit Haret, poate fi întunecat. Sunt demne de amintit în această privință scrisorile, circularile și sfaturile ce le dă învățătorilor care trebuia să convingă pe săteni și să capete încrederea lor în această instituție, prin conducerea cinstită și sigură, prin grija ce trebuie să o pună la întemeierea lor, alegând colaboratori cinstiți, oameni de încredere, buni gospodari, și mai ales să intre în toate formele legale, pentru ca nici o instituție să nu poată fi atacată. „Sunt în joc și interesele superioare ale țării și încă și amorul d-v. Propriu – spune el într'o scrisoare – dar mai presus de toate nu lăsați să se sdruncine încrederea pe care ați câștigat-o față de săteni, că le sunteți de folos pentru ridicarea lor materială și morală”¹.

Tovărășiile de vânzare în comun, menite de a înlătura specula intermediarilor, trebuia să aibă la bază spiritul de încredere și cinste, ce se va menține prin deprinderea sătenilor de a da produse curate, bine păstrate. Cele de arendare să inspire încrederea proprietarului, prin aceea că sătenii vor munci bine moșia, se vor ține de toate obligațiunile, ferindu-se de a primi printre ei pe cei care introduc neînțelegerea. Toate aceste instituții economice, pe lângă latura materială, trebuie să urmărească și educația săteanului în această direcție.

Rezultatul acestei intense activități, precum și efectul ei binefăcător asupra sătenilor, se poate înțelege din situația mișcării cooperatiste care la 1909 arată;

Bănci populare: 2543

Cooperative și obștii: 669

Toate cu un capital total de 45.967.719 lei și 424.834 membri².

Și această operă de ridicare economică și morală a săteanului, Haret o pune tot în grija acelor care duceau și opera de culturalizare. Era convins Haret că opera de ridicare culturală și economică a satului nu poate fi realizată decât de acei care cunoșteau nevoile lui și o puteau duce cu mai multă continuitate ca alții.

„De azi înainte va fi lucru dovedit că, fără învățători, nimic temeinic nu se va putea întreprinde pentru prefacerea în bine a stării poporului de jos, și vinovat va fi acela care, chemat fiind a prezida într'o măsură oarecare la această prefacere, va mai persista în vechile sale prevențiuni și va neglija, sau nu va ști a se servi de dânșii”³.

Încrederea ce o are Haret că opera de culturalizare a maselor se poate urmări cu mai mult folos prin activitatea învățătorilor și a preoților, își găsește o continuitate în concepția multor oameni de școală. D-l Prof. G.G. Antonescu, convins că una din condițiunile esențiale a culturalizării trebuie să fie „influența sistematică și stăruitoare printr'o activitate, unitară și perseverentă, crede că în această operă trebuie să se facă apel „la acei reprezentanți ai culturii, care fiind neconținut în mijlocul poporului, îi cunosc interesele și gusturile specifice și pot astfel să-l îndrumeze la fiecare pas. Aceștia sunt, fără îndoială, *învățătorul*

¹ Sp. Haret, Albina 1903–04, pag. 275

² Vezi tabloul dat de Ionescu-Pășcani. Vol. Omagial 1046

³ Sp. Haret, Raport 1903, pag. 169

și *preotul*. Spre aceștia trebuie deci să ne îndreptăm privirile, când voim să întreprindem o acțiune de culturalizare a poporului.

Corpul învățătoresc și preoțesc trebuie ridicat ca pregătire intelectuală și morală, la nivelul impus de problemele sociale contemporane, atât de variate și de complicate”¹.

Și dacă Haret a găsit în corpul învățătoresc entuziasmul și abnegația în munca desfășurată, se datorește și faptului că el a știut cum să-i însuflețească, le-a dat demnitatea și încrederea cuvenită, i-a apărat când au fost atacați. Sunt numeroase cazurile când învățătorii au fost asupriți, atacați și chiar maltratați de cei care vedeau că prin activitatea ce ei o desfășurau, se schimba o situație de care profitau. În toate cazurile Haret nu avea liniște și nu înceta insistența sa, până ce dreptatea învățătorului nu era dată. Este impresionant faptul când învățătorul R, fiindcă organizase o obștie este suprimat prin înjunghiere de exploatare moșiei.

Haret nu are liniște, până când Curtea cu jurați nu dă condamnarea la munca silnică a vinovaților, cu toată apărarea celor mai vestiți avocați ai Capitalului, mulți foști miniștri².

Și tot pentru acești învățători cerea Haret în diferite articole drepturile politice, ei fiind aceia care făceau și trebuiau să facă educația săteanului în acest sens.

„Ei trebuiau să împlinescă sarcina grea, dar onorabilă, de a forma cu încetul educația lor politică, de a-i lumina asupra drepturilor și mai cu seamă asupra datoriilor cetățenești, de a se opune lățirii de idei false care așa de lesne se poate produce în timpul de tranziție”³.

Cât privește teama ce o aveau unii pe atunci, că prin extinderea rolului învățătorului și în afară de coală, prin activitatea sa pe domeniul cultural, economic și politic, ar suferi activitatea interioară a școlii, această teamă nu este întemeiată.

Am spus mai sus că procentul știutorilor de carte în masa rurală la 1899 era 15,2 la sută, iar la 1909 era de 34,7 la sută. În epoca dar, când se face această extensiune a activității învățătorilor, numărul știutorilor de carte se îndoeste. Se poate răspunde că dacă nu ar fi fost ocupați și în altă direcție, progresul ar fi fost mai simțit. Nu e întemeiată nici această obiecție. Rezultatele unei anchete publicate în „Revista generală a învățământului” No. 5 din anul 1911, arată că învățătorii care au dat bune rezultate înnăuntru școlii.

Ancheta a fost făcută de d-l N. Nicolaescu, fost inspector școlar, după rezultatele inspecțiunilor și al examenului de absolvire în circumscripția sa.

Se arată că inspecțiile făcute la 198 învățători cu activitate extrașcolară și la 355 fără această activitate, totalizate au dat următoarele procente:

Din prima categorie au dat rezultate foarte bune 8,9 la sută; rezultate bune 35,2 la sută, mulțumitoare 35 la sută, iar restul de 21,4 la sută rezultate slabe sau foarte slabe.

¹ G.G. Antonescu, *Educație Culturală*, pag. 186

² Vezi vol. *Omagial*, pag. 55

³ Sp. Haret. *Rev. gen. a înv.* No. 1-2, 1912

Învățătorii din a doua categorie au dat: 2,8 la sută rezultate foarte bune; 20,3 la sută bune; 33 la sută mulțumitoare, iar restul 44,3 la sută slabe sau foarte slabe.

În privința examenului de absolvire, în 1910, cele 198 școli din jud. Ilfov cu 249 învățători, dădeau 1.349 absolvenți. Din acest număr 932, au fost dați de învățători cu activitate extrașcolară (186 înv.) și restul 417, de cei fără astfel de activitate (108 înv.). Pentru cei din prima categorie vine 5 absolvenți de învățător, pe când pentru cei din urmă, 3,86 absolvenți de învățător. Concluzia e că erau mai mulți învățători buni și în școală, din cei care se ocupau și în afară de ea, decât din cei care nu desfășurau o activitate în afara școlii.

Cercetarea problemei culturalizării maselor, așa cum o urmărește Haret, ne arată consecvența în principiul de care a fost călăuzit toată viața sa. Ridicarea poporului și prin aceasta întărirea națiunii, nu o vede decât prin o activitate intensă pe domeniul cultural, economic și politic, cu preponderența factorului cultural, menit să transforme sufletul individual, pe care el îl consideră o forță în dezvoltarea societății.

Că acești trei factori trebuie să se desvolte paralel în urmărirea progresului, ne-o dovedește și experiența timpurilor de azi, când, din cauză că factorul politic și economic au luat în dezvoltarea lor, înaintea factorului cultural, criza morală și economică, mai ales la sate, se datorește în mare parte și acestui dezechilibru.

Iar faptul „că și prin economiștii noștri, unii sunt de părere că o intensificare a producției nu se poate obține fără o cultivare a forțelor morale”¹, ne arată că strânsa legătură ce o considera Haret că trebuie să existe între acești factori, e adevărata înțelegere a problemei ridicării poporului.

Prin toată activitatea lui pe care am analizat-o până acum, Haret urmărea să dea societății românești o mișcare de translație în sensul celor trei coordonate: intelectual, moral și economic.

¹ G.G. Antonescu, Ed. și cultură, pag. 30

ÎNCHEIEREA

Valoarea unei opere se poate stabili fie cunoscând înrâurirea ce ea a exercitat-o în timpul când s'a realizat, fie urmărind influența ei asupra realizărilor de mai târziu, sau concordanța principiilor ei cu gândirea modernă.

Este evident că în cazul când opera îndeplinește toate aceste condițiuni, valoarea ei este cu atât mai mare.

Acesta poate fi și cazul operei realizată de Haret. Reforma sa și îndrumarea ce o dă școalei, privită în raport cu împrejurările și starea de fapt a timpului, când se realizează, putem spune că nu a schimbat, ci a transformat o întreagă situație.

În grija ce-l preocupă pentru îndrumarea societății românești, Haret îmbrățișează mai toate manifestările ei. Spiritul de organizare care să definească bine rolul funcțiunii fiecărei instituții culturale, se accentuează și pătrunde în manifestările lor.

Biserica se bucura de aceeași atenție din partea lui Haret, ca și școala, și e pusă în situația ca rolul ei, în păstrarea credinții strămoșești să fie asigurat.

Școalele de arte (bellearte, conservatorul, arhitectura, teatrul) trebuiau să devină instituții pentru cultivarea spiritului artistic național.

Creațiunile artei naționale, dela cusătura de pe iea fetei de sat, până la pictura de pe cel mai preț monument, trebuiau să se păstreze, pentru că ele cuprindeau manifestarea spiritului artistic național. De aci înființarea muzeului de artă națională.

Învățământului i se pun noi principii de bază, care îl așează în adevăratul rol, acela de factor de progres al societății. E adaptat principiilor pedagogice ale timpului și în același timp cerințelor naționale. I se dă un echilibru în dezvoltarea diferitelor sale ramuri și o structură cât mai adecvată scopului urmărit de fiecare fel de școală. Spiritul național ce-l înfiltrează învățământului, a format atmosfera caldă în care s'au format atâtea generații și care au contribuit la realizarea *idealului național*.

Îndrumarea pedagogică ce o dă școalei, introduce în ea viața, o regenerează.

Spiritul democratic, în baza căruia urmărește răspândirea culturii în toată masa națiunii, face din opera sa, o operă de luminare a poporului, a cărei ridicare o dorea și pe domeniul economic și politic, pentru întărirea însăși a națiunii.

Prin toate acestea el indică calea ce trebuie să o urmeze societatea românească, pentru a-și câștiga prestigiul cultural, să-și mențină tăria caracterului național și să-și asigure independența economică, calități ce-i garantează progresul în dezvoltarea sa.

Toate aceste manifestări în varietatea lor: *credința, arta, cultura, economia* etc. se subsumează, pulsează spre o unitate, spre un ideal național: *ridicarea și întărirea neamului*.

Și dacă – după d-l Prof. Găvănescu – educator ideal ar fi acela care, pătruns de spiritul ce conduce evoluția omenirii în genere, ar cunoaște de aproape trebuințele concrete ale societății mai restrânse, ce e chemat a educa, și

ar ști cum să procedeze spre a îndrepta acest mic cerc uman, în direcția evoluției general omenești, păstrând caracterul specific al individualității etnice”¹, Haret prin opera și activitatea sa, depășește rolul obișnuit al omului politic și trece în rândul celor care au gândit și activat la progresul societății omenești prin cultură.

Cunoscând realitățile societății românești și fixând idealul către care trebuie să tindă aspirațiile ei, activează la schimbarea și îndrumarea lor spre acest ideal.

Prin aceasta rolul său se confundă cu acela de îndrumător, de educator al societății românești, în spiritul național.

„Nici într’o țară – se exprimă o revistă germană (Tägliche Rundschau), analizând opera școlară a lui Haret – nu este așezată instrucția publică și întreaga operă de educație prin școală, în toată întinderea sa, pe bază atât de națională, ca în România. Întregul edificiu este pătruns de spiritul acestui bărbat, al profesorului dela Universitatea din București, d-l Spiru Haret. Decenii întregi a fost el ca profesor, în repețite rânduri ca ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, centrul către care se îndrepta și dela care pleca întreaga activitate de educație națională a României.

Cu o claritate și o precizie exemplară s’a pronunțat el asupra necesității unei educațiuni naționale”².

Privită astfel acțiunea lui Haret, depășește cadrul timpului și al circumstanțelor în care s’a realizat. Principiile sale au trasat o linie, pe care trebuie să o urmeze învățământul național în dezvoltarea sa și dela care noile reforme școlare nu s’au abătut. Astfel, dacă ne referim la reforma învățământului primar și normal, spiritul acestei legi continuă spiritul dat de Haret.

Școala primară e unitară pe tot întinsul țării, obligatorie și gratuită pentru toți copiii dela sate și orașe de orice condițiuni sociale. Aceasta pentru că „statul modern democrat voește ca toți cetățenii, fără deosebire de credințe religioase, stare economică sau socială, să participe efectiv la viața politică și ca toate valorile dela sate, ca și dela orașe să poată circula nestânjenite, pentru ca fiecare să poată contribui în măsura puterilor și aptitudinilor sale, la progresul țării”³.

Școala e considerată ca mijlocul prin care se poate contribui la unificarea sufletului românesc. Ea „trebuie să provoace pretutindeni o premenire a sufletelor; să trezească conștiința națională la cultura și viața românească și să închege unitatea sufletească a tuturor Românilor. Numai luminând și întărind conștiința națională, la toate asalturile din afară și dinnăuntru, ne vom asigura trăinicia stăpânirii noastre în noile granițe ale regatului”⁴. Rolul școlii de a culturaliza masele, nu e neglijat ci din contră intensificat prin ridicarea cursurilor școlare primare la 7 ani, prevăzând totdeodată înființarea școalelor și cursurilor de adulți.

¹ I. Găvănescul. Curs de Pedagogie, 1923, pag. 16

² Citat din reproducerea făcută de Rev. g-rală a învă. 1908-909

³ Dr. C. Angheliescu. Expunerea de motive la leg. Înv. pr. 1924, pag. 5

⁴ Idem, pag. 4

Prin felul cum se organizează ciclul superior al școalelor primare¹, principiul legătura între școală și viață e menținut, el fiind dealtfel unul din principiile fundamentale ale noii reforme școlare.

În ce privește principiul individualizării educației, legea prevede înființarea școalelor și claselor speciale pentru copii debili și anormali educabili².

Spiritul metodei active este clar exprimat în regulamente și legea învățământului primar și normal³.

Iar pentru a se evidenția temeinicia ideilor de care era călăuzit Haret, la întocmirea programelor, să se consulte programa analitică a școalei normale și raportul introductiv⁴ al d-lui Prof. Antonescu, președintele comisiei, care a întocmit această programă după cerințele pedagogiei moderne.

Nici legea învățământului secundar nu se depărtează mult dela spiritul legii lui Haret.

Învățământul secundar e considerat în noua lege, tot așa de mult indicat ca și celălalt învățământ, „să formeze sufletul și să modeleze mintea tinerelor generațiuni, desvoltând sentimentul național și dragostea de țară”⁵.

Legea menține în organizarea liceului cele două cicluri de cultură generală stabilite în legea lui Haret.

Gimnaziul este considerat ca inelul de legătură între diferitele ramuri de învățământ. El „formează o bază comună, de unde se alimentează cele două ramuri de învățământ, teoretic și practic”⁶.

Iar dacă liceul devine unic în noua organizare, înlăturându-se trifurcația, pe care Haret o făcuse pentru a combina cele două curente, clasicismul și realismul, destul de accentuate atunci, se datorește și faptului că rolul liceului de a da o cultură generală completă, a căpătat o înțelegere mai generală. De altfel tendința spre o unificare o arătașe și Haret prin creiarea secției moderne, care poate fi considerată un pas spre liceul unic.

În ce privește pregătirea și recrutarea corpului didactic, legea păstrează aceleași principii. Chiar și examenul de bacalaureat, cu care actuala lege înlocuește examenul de absolvire, prevăzut de legea lui Haret, păstrează același spirit, în forma principială, fiind considerat că are scopul „de a verifica cunoștințele dobândite de elevi la materiile de studii cele mai importante, a dovedi influența studiilor făcute asupra formării cugetării lor”⁷.

În practică însă, după felul cum a fost regulamentat el, se abate dela spiritul legii și al principiului culturii formale, devenind un examen, nu de sinteză, care să favorizeze controlul corelațiilor, ci mărginit tot la chestiunile din programa analitică⁸. Dar această abatere nu face decât să scoată în evidență principiul pedagogic de care era călăuzit Haret asupra acestui examen.

¹ Vezi art. 56 B din lege

² Vezi cap. VI, art. 102 din Leg. înv. pr.

³ Vezi C. Antonescu, Ed. și cult., pag. 16

⁴ Rev. g-rală a înv. No. 9, 1924, pag. 614

⁵ Dr. C. Angheliescu, Op. citat

⁶ Exp. de mot leg. 1928, pag. 187

⁷ Leg. în sec. art. 21

⁸ Vezi G.G. Antonescu, Ed. și cult. 71-77

Faptul că am găsit reflexul principiilor lui Haret în noile legiuiri școlare, nu ne duce la afirmarea că opera sa a inspirat cu totul aceste reforme, ci la afirmarea superiorității gândirii pedagogice a lui Haret, ale cărui principii își justifică temeinicia atât prin faptul că ele au produs o transformare a situației de atunci, cât și prin aceea că ele sunt asemenea acelor care stau la baza noilor reforme, inspirate din gândirea pedagogică a timpului. Superioritatea gândirii lui Haret e cu atât mai mare cu cât ea nu se mai circumscrie într'un anumit timp, ci depășind momentul istoric, intră în domeniul gândirii pedagogice moderne.

Problema culturalizării maselor, este azi o preocupare de ordin general. E drept că nu se bucură de aceeași înțelegere generală, în ce privește mijloacele de realizare. Realizarea ei însă, așa cum a înțeles-o Haret, o găsim preconizată cu destulă convingere de d-l Prof. Antonescu.

„Reușita va depinde în primul rând de alegerea forțelor vii, chemate să înfăptuiască culturalizarea. Dacă acestea vor fi căutate altundeva decât în școală – înțelegând prin aceasta întreg învățământul: primar, secundar, universitar – și dacă oficiul de îndrumarea operei de culturalizare va fi izolat, ca instituție aparte, de centrul care conduce întreaga școală românească, Ministerul Instrucțiunii, avem convingerea fermă că nu se va ajunge la nici un rezultat. Agenții răspânditori de cultură la masele poporului, trebuie să fie în primul rând tot aceia care răspândesc cultura înlăuntrul școlii”¹.

Concepția școlii democratice și naționaliste, pe care o expune Haret cu toată convingerea, că individul trebuie educat astfel ca să se solidarizeze cu aspirațiunile comunității etnice, este azi aproape generală. În toate statele, conștiente de faptul că „în viața popoarelor de azi, ideia de solidaritate în jurul națiunii este forța care sprijină aspirațiunile cele mai scumpe”², se fac silințe și se urmărește tocmai această solidarizare a indivizilor cu aspirațiunile națiunii.

Concepția naționalistă la noi, și care e opusă umanitarismului cosmopolit, e susținută de d-l Prof. Antonescu, convins că numai când națiunile își păstrează individualitatea lor etnică, pot tinde spre acel umanitarism național „care duce la întărirea raporturilor dintre națiuni, tocmai fiindcă e clădit pe baza iubirii de patria și națiunea proprie, căci numai o națiune care se iubește pe sine, poate iubi sincer și pe altele și poate deci inspira încredere popoarelor doritoare de raporturi pașnice”³.

Haret, plin de cel mai înalt idealism, animat de cele mai frumoase aspirațiuni ale națiunii, încălzit de cea mai curată dragoste de popor pe care îl dorea în continuă ascensiune, se proiectează pe orizontul trecutului nostru cultural, ca un far ce orientează calea națiunii spre umanitate printr'un naționalism conștient și curat.

La convingerea rațională din care pornea toată activitatea sa, se adaugă toată convingerea intimă, afectivă, credința sa, că viitorul acestei națiuni, va fi asigurat numai prin opera de ridicare culturală, morală și economică a poporului.

Și prin toate acestea, Haret este un pedagog național.

¹ G.G. Antonescu, Ed. și cult. pag. 31

² I. Gabrea, Naționalism creator, pag. 20

³ G.G. Antonescu, Educ. și cult., pag. 220

